

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 7e jaargang, 1988, nr. 4

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- Zeldzame 16e/19e eeuwse landkaarten
- Wereldkaarten
- Atlassen
- Stads- en dorpsgezichten geheel Nederland
- afb. Beroepen, ambachten enz.
- Geïll. boeken, kook- en kinderboeken.

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
Tel. 077-19000

Antiquariaat
„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

Inhoud

7e jaargang, 1988, nr. 4

De kaarten van de Westfriesee zeekerende dijken uit 1638: een verkenning

P. Boon

61

Zeekaarten en plaatsnamen: Hollandse kartografie en de toponymie van de Skandinavische kustgebieden in de zestiende en zeventiende eeuw

R. Rentenaar

68

Besprekingen

75

Varia Cartographica

77

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

80

Redactie

Dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, drs. E. Fleurbaay, drs. M.M.Th.L. Hameleers, drs. P.C.J. van der Krogt, drs. F.W.J. Scholten en drs. J.W.H. Werner.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:

Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijgbaar op aanvraag bij het redactiesecretariaat.

Correspondenten

J.P. Burggraaff, Bonn; mw. L. Danckaert, Brussel; R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg (BRD); mw. dr. M. Pastoreau, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen; drs. C.J. Zandvliet, 's-Gravenhage.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 22,50 per jaar (vier nummers), buitenland f 30,—. Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Detail van een manuscriptkaart van Christiaan 's Grooten van Groningen en Drente uit de Brusselse atlas, ca. 1575 (Koninklijke Bibliotheek, Brussel, MS 21596, f. 50r).

De kaarten van de Westfrieze zeekerende dijken uit 1638: een verkenning*

Inleiding¹

Op de bekende tentoonstelling van kaarten, betrekking hebbende op de oudere en tegenwoordige gesteldheid van Holland's Noorderkwartier, die in september 1917 in het Stedelijk Museum te Amsterdam werd gehouden, werd voor de eerste maal een aantal bijzonder belangwekkende handschriftkaarten van de Westfrieze zeekerende dijken uit 1638 in de openbaarheid gebracht. De samensteller van de catalogus van deze tentoonstelling, A.A. Beekman, beschreef ze tamelijk oppervlakkig: 'Oorspronkelijk getekende kaarten, die als bewijsstukken hebben gediend in het beroemde grote proces over de verstoeling van de Westfrieze dijk in de zeventiende eeuw'.² F.C. Wieders uitte zich in een terugblik op deze indrukwekkende tentoonstelling aanzienlijk enthousiaster: 'De kartographische arbeid, neergelegd in deze enorme kaarten, is nog zo goed als geheel onbekend. Bij een toevallige ontmoeting met de heer R.D. Baart de la Faille viel de aandacht op deze verzameling, die een belangrijke plaats op de tentoonstelling innam. Voor de kennis van de voorlanden, zoals die toen buitendijks waren, hebben deze kaarten grote betekenis en kunnen ze bij dijkwerken heden nog met vrucht geraadpleegd worden'.³

Het genoemde kaartmateriaal is zowel qua inhoud als qua afmetingen bijzonder. De door de Hoornse landmeter Pieter van der Meersch in 1638 getekende kaart van de Drechterlandse dijk meet omstreeks 18 meter en is - mogen we aannemen - onder andere daarom in twaalf bladen verdeeld. De kaart, die Jan Cornelisz. Schagen in hetzelfde jaar van de dijk van de Vier Noorder Koggen tekende, is wat gewoner van afmetingen, namelijk 63 cm bij 160 cm. Kaarten, die in het bijzonder de Westfrieze Omringdijk afbeelden, zijn zeldzaam. Daarbij geven deze kaarten zoveel extra topografische informatie, dat met recht van een unicum kan worden gesproken.

In deze bijdrage zal ik allereerst iets meer over de kaarten zelf zeggen. Daarna staan het historisch kader, waarbinnen ze zijn ontstaan, en de kaartmakers centraal. Enkele andere kartografische activiteiten, die in hetzelfde kader plaats vonden, komen daarbij tevens aan de orde. Bij dit alles moet ik erop wijzen dat het nu volgende het resultaat is van een nog niet afgerond onderzoek, dat uiteindelijk een facsimile-uitgave van deze kaarten tot doel heeft. Op een aantal vragen heb ik nog geen antwoord kunnen vinden, op andere terreinen moet ik me nog voorzichtig uitdrukken.

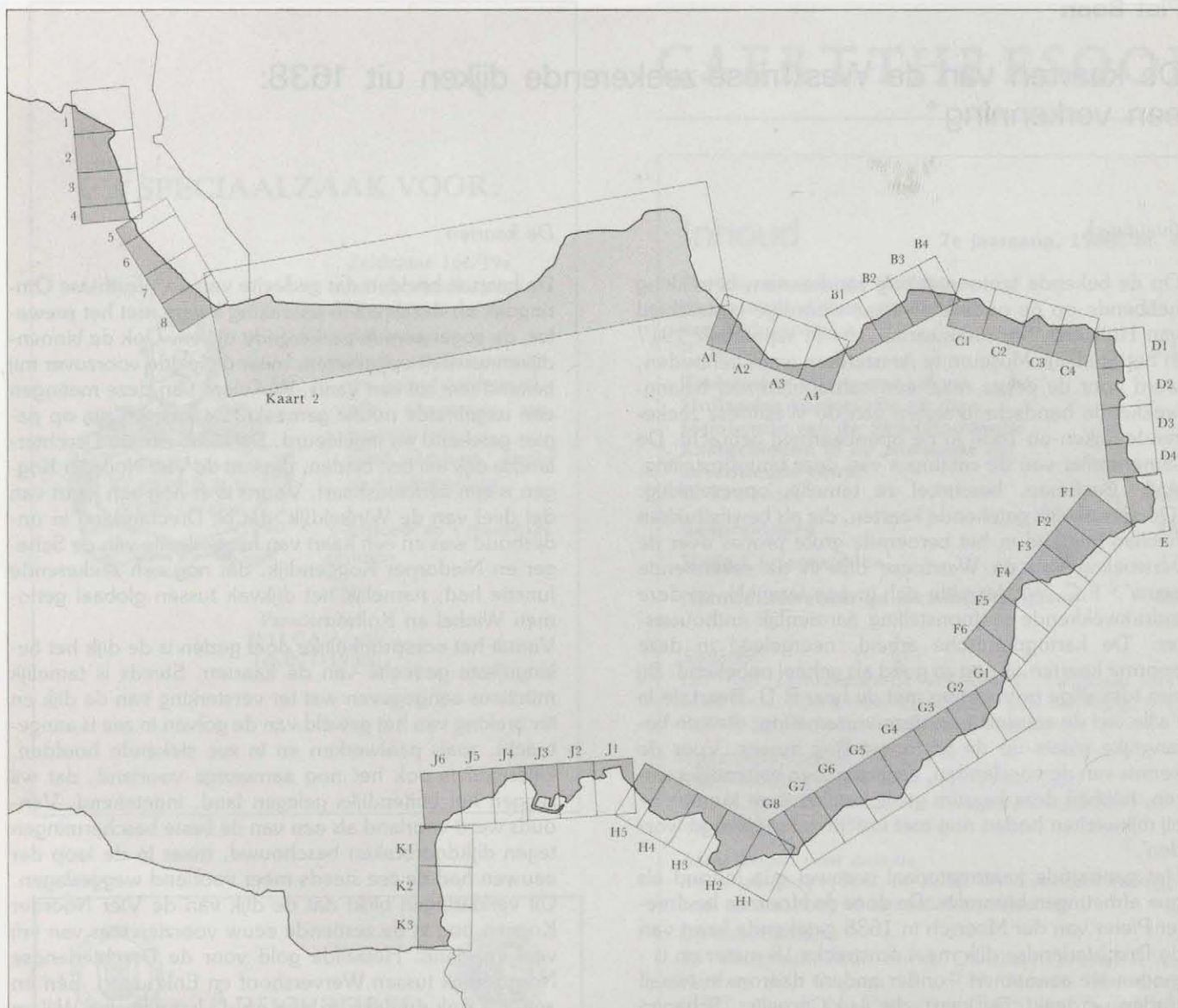
De kaarten

De kaarten beelden dat gedeelte van de Westfrieze Omringdijk af, dat direct in aanraking kwam met het zeewater, de zogenaamde zeekerende dijken. Ook de binnendijken werden opgemeten, maar dit leidde voorzover mij bekend niet tot een kaart. Wel werd van deze metingen een uitgebreide notitie gemaakt. De kaarten zijn op papier getekend en ingekleurd. De kaart van de Drechterlandse dijk telt tien bladen, die van de Vier Noorder Koggen is een éénbladkaart. Voorts is er nog een kaart van dat deel van de Winkeldijk, dat bij Drechterland in onderhoud was en een kaart van het gedeelte van de Schager en Nedorper Koggendijk, dat nog een zeekerende functie had, namelijk het dijkvak tussen globaal genomen Winkel en Kolhorn.

Vanuit het oorspronkelijke doel gezien is de dijk het belangrijkste gedeelte van de kaarten. Steeds is tamelijk minitueus aangegeven wat ter versterking van de dijk en ter breking van het geweld van de golven in zee is aangebracht, zoals paalwerken en in zee stekende hoofden. Uiteraard is ook het nog aanwezige voorland, dat wil zeggen het buitendijks gelegen land, ingetekend. Vanouds werd voorland als een van de beste beschermingen tegen dijkdoorbraken beschouwd, maar in de loop der eeuwen had de zee steeds meer voorland weggeslagen. Uit verklaringen blijkt dat de dijk van de Vier Noorder Koggen nog in de zestiende eeuw voorzien was van vrij veel voorland. Hetzelfde gold voor de Drechterlandse Noorderdijk tussen Wervershoof en Enkhuizen. Eén en ander is ook duidelijk te zien op de kaarten van Willem Hendriksz. Croock van omstreeks 1530.⁴ In 1638 was er van al dat voorland vrijwel niets meer over. Ook de Zuiderdijk tussen Hoorn en Enkhuizen bezat in het verleden aanzienlijk meer voorland, maar hier kan men in ieder geval ook nu nog buitendijks gelegen land zien. Op de kaarten van Drechterland is een tweetal nummeringen aangebracht. De ene geeft de afstand in Drechterlandse roeden aan, de tweede is een opvolgende nummering van 1 t/m 108. De kaart van de Vier Noorder Koggendijk kent alleen een opvolgende nummering van 1 t/m 54. De laatstgenoemde nummeringen verwijzen naar een schriftelijk verslag van een in 1638 gedane inspectiereis, waarop ik nog terugkom. In dit verslag vindt men een nadere uitleg van hetgeen op de kaarten is te zien.

Opvallend zijn de talrijke afbeeldingen aan de binnenzijde van de dijk van huizen, kerken, molens, bruggen en dergelijke. Soms gaat het daarbij om de enige, soms om de oudste afbeelding van een bepaald bouwwerk. Ik noem enkele voorbeelden. Het huidige kerkje van Oosterleek, ongeveer halverwege Hoorn en Enkhuizen gelegen, dateert van 1695. Op de kaart van Pieter van der Meersch is haar voorganger te zien, een andere afbeelding daarvan is niet bekend. Iets verder naar het westen vinden we de plaats, die ook nu nog 'het Hof' heet. Daar zou volgens de overlevering het door Floris V gebouwde kasteel van Wijdenes hebben gestaan. Op

*) Deze bijdrage is een enigszins bewerkte versie van mijn inleiding tijdens de studiedag van de Werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie, gehouden te Haarlem op 21 november 1987.

Bladwijzer van de kaart van Pieter van der Meersch en Jan Cornelis Schagen.

de kaart vinden we daar het buitenverblijf van de Enkhuizer rechtsgeleerde Dirck Cornelisz. Baens, die zich ook graag Dirck van Wijdenesse noemde. Een aardige bijkomstigheid is dat Dirck Baens als advocaat ten nauwste bij het Groot Proces, dat onder andere dit kaartmateriaal heeft opgeleverd, was betrokken. Andere afbeeldingen van zijn fraaie buiten, dat als het Huis te Wijdenes bekend stond, ontbreken.⁵ Zo bieden de kaarten ook unieke beelden van de molengang ten zuiden van Medemblik en van de bebouwing langs de dorpswegen van Aartswoud en Lambertschaag.

De vraag is natuurlijk in hoeverre deze afbeeldingen een juiste weergave van de werkelijkheid zijn. Naar mijn mening dient het kaartmateriaal als tamelijk betrouwbaar te worden beschouwd. Met deze kaarten in de hand inspecteerden de gecommitteerden van de Hoge Raad in 1638, vergezeld van vertegenwoordigers van de beide ambachten én de beide landmeters immers de omringdijk. Iedere onjuistheid zou onmiddellijk zijn opgevallen en het vertrouwen in hun werk hebben geschaad. Wat de stadsplattegronden betreft, volstonden de beide

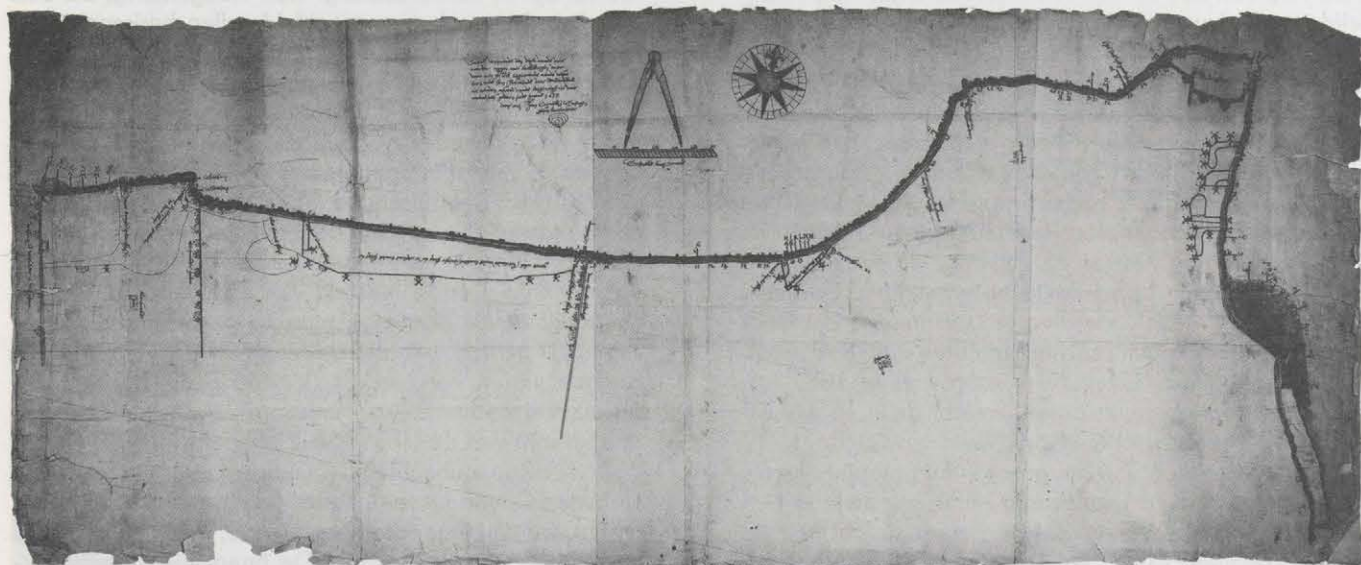
landmeters met het aangeven van de omwalling met enkele lijnen. Wel duidelijk is het verloop van de dijk binnen de stadsmuren aangegeven. Te Enkhuizen heeft Van der Meersch enkele straten geheel met volkomen gelijkvormige huizen opgevuld. Hier kan duidelijk geen sprake zijn van weergave van de werkelijke situatie. Het beeld, dat hij van Hoorn schetst, doet veel realistischer aan, maar hier gaat het dan ook om zijn woonplaats, waarvan hem mogelijk uit andere hoofde gegevens ter beschikking stonden. De belangrijkste havens zijn ingetekend, zo ook het patroon van de voornaamste straten van de stad. Daarnaast vinden we ook hier weer afbeeldingen van enkele markante gebouwen. De tekening van het oude stadhuis op de Rode Steen is de oudst bekende van dit gebouw en hetzelfde geldt voor Van der Meersch' weergave van de Oosterpoort.

Het Groot Proces

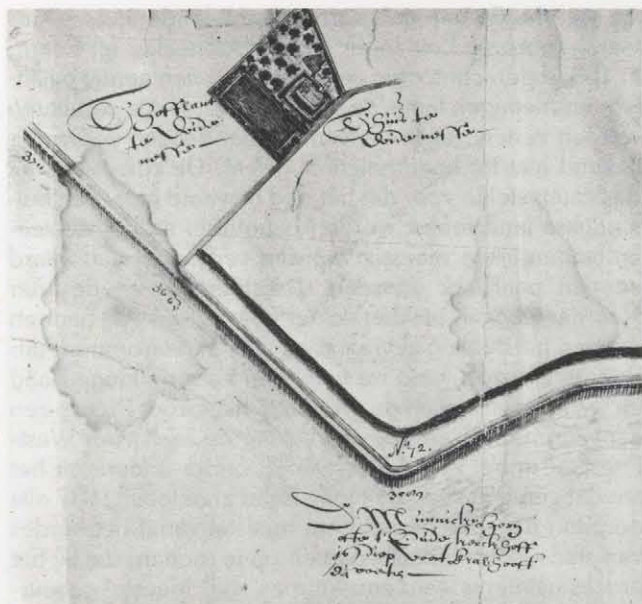
Het waarom van de talrijke fraaie detailleringen is voor-

alsnog een raadsel. Voor het doel, waarvoor de kaarten werden gemaakt, lijken met name de binnendijkse afbeeldingen overbodig. Dit blijkt als wij doel en ontstaansgeschiedenis van het kaartmateriaal nader bekijken. Zij moeten ongetwijfeld worden beschouwd als proceskaarten. Zoals Beekman reeds aangaf, hebben zij geëindigd tijdens het zogenaamde Groot Proces, dat van 1637 tot en met 1695 de Westfriese gemoederen bezig hield. Vanouds was West-Friesland - het gebied van de Westfriese Omringdijk - verdeeld in vier ambachten: Drechterland, de Vier Noorder Koggen, het Geestmerambacht en de Schager en Nedorper Koggen. Het onderhoud van de Omringdijk was sinds mensenheugenis geregeld door middel van verhoefslaging. Dit betekent dat ieder ambacht een bepaald gedeelte van de dijk - in principe dat gedeelte, waaraan het was gelegen - in onderhoud kreeg toegewezen. Ieder ambacht verdeelde haar dijksgedeelte weer in vakken, die door de verschillende bannen moesten worden onderhouden. De verdeling ging aanvankelijk nog verder, want iedere banne wees gedeelten aan, die de ingelanden persoonlijk hadden te onderhouden. Later zorgden de bannen zelf voor het onderhoud en werden de kosten daarvan over de ingelanden omgeslagen. Aanvankelijk was het grootste deel van de Westfriese Omringdijk zeekerende dijk. Door de inpoldering van diverse grote meren in het zuiden en de aandijking van uitgestrekte polders in het noordwesten, zoals de Zijpe en de Wieringerwaard, werden de dijken van het Geestmerambacht en de Schager en Nedorper Koggen in het begin van de zeventiende eeuw grotendeels binnendijken. Het onderhoud daarvan vergde uiteraard veel geringere uitgaven. Drechterland en de Vier Noorder Koggen ervoeren dit als onrechtvaardig, omdat de beide westelijke ambachten wel profiteerden van de vele kosten die zij aan het onderhoud van de zeekerende dijken moesten besteden. Bij een doorbraak was er ook voor het Geestmerambacht en de Schager en Nedorper Koggen overstromingsgevaar. Drechterland en de Vier Noorder Koggen dienden in 1636 bij de Staten van Holland een rekest in, dat tot doel had tot een herstoeling, dus een herverdeling van de lasten te komen. Dit verzoekschrift ondervond van de beide andere ambachten grote tegenstand. Een commissie uit de Staten gaf een tweetal landmeters, Joris Gerstecoorn uit Leiden en Simon Boonacker uit Edam, in 1637 opdracht tot het verrichten van een aantal peilingen en metingen langs de natte zeedijken. De resultaten werden in een notitie verwerkt, maar hebben voorzover bekend niet tot kaartmateriaal geleid. De commissie uit de Staten stelde voor dat het nog bewaard gebleven buitendijkse land moest worden behouden en dat de zee- en binnendijken moesten worden verhoogd, verzwaaard en van paalwerk voorzien. Drechterland en de Vier Noorder Koggen hielden echter voet bij stuk. Zij hadden om een herstoeling gevraagd en wilden daaromtrent uitsluitel. De zaak werd nu verwezen naar de Hoge Raad en we kunnen stellen dat daarmee het Groot Proces een aanvang nam. Van hoeveel belang de zaak voor West-Friesland moet zijn geweest, blijkt onder andere uit het feit dat een bode van de Hoge Raad in oktober 1637 alle dorpen en steden bezocht om meestal vanaf het bordes van stads- of rechthuis iedereen op te roepen, die bij het proces geïnteresseerd zou kunnen zijn. Meestal gebeurde dit in aanwezigheid van schout, schoolmeester of enkele schepenen en dikwijls werd de plechtigheid voorafgegaan door klokkelui. Alleen in Winkel kon dat niet: daar was het klokketouw gebroken. Allereerst wensten de door de Hoge Raad aangestelde gecommiteerden zich ter plekke van de situatie op de hoogte te stellen. Daarvoor was het nodig dat men beschikte over gedetailleerd kaartmateriaal. In dit kader moeten we de door de Hoge Raad aan Pieter van der Meersch en Jan Cornelisz. Schagen verstrekte opdracht zien om kaarten van de dijken van Drechterland en de Vier Noorder Koggen te vervaardigen. Tijdens de inspectiereis verbleven de landmeters dan ook bij het gezelschap, hun kaarten dienden als leidraad. In het verslag van deze tocht wordt er voortdurend naar verwezen.

In 1650 volgde in het proces een voorlopige uitspraak. Daarin was er geen sprake van een herstoeling, een herverdeling dus, maar van het gemeen maken van de dijk. Dat wil zeggen dat het onderhoud voortaan centraal zou worden geregeld door een in te stellen college van hoofdingelanden van de Westfriese Omringdijk, terwijl de kosten via een bepaalde verdeelsleutel over de vier

De kaart van Jan Cornelisz. Schagen.

Het huis te Wijdenes. Fragment van de kaart van Pieter van der Meersch, 1638.

Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn.

ambachten zouden worden verdeeld. Die verdeelsleutel was een nieuwe bron van conflicten, terwijl ook over de exacte oppervlakten der verschillende ambachten verschil van mening ontstond. Dit leidde tot een nieuwe opdracht aan landmeters. Jan Jansz. Douw en Cornelis Leenaartsz. Couter kwamen in 1651 met de Hoge Raad overeen dat zij het gehele gebied zouden opmeten. Tot nu toe was niet bekend of die opmetingen tot oorspronkelijk kaartmateriaal hadden geleid. Marc Hamelers opert de mogelijkheid dat de resultaten van de metingen in bestaande gedrukte kaarten werden ingetekend.⁶ Uit een recente vondst bij de Archiefdienst Westfriese Gemeenten te Hoorn blijkt echter dat Douw en Couter wel degelijk hun meetwerk, waaraan zij circa vier jaar werkten, in oorspronkelijke kaarten hebben verwerkt. Bij deze Archiefdienst berusten namelijk door Pieter Florisz. van der Salm vervaardigde kopieën van deze originele kaarten, voorzover het het Geestmerambacht en het oostelijke en middengedeelte van Drechterland betreft. Deze kopieën zijn in mei 1655 vervaardigd, nog in dezelfde maand waarin de originelen aan de Hoge Raad werden overhandigd.

Wie mocht denken dat nu het laatste woord in het Groot Proces was gezegd, heeft bij het verkeerde eind. Drechterland en de Vier Noorder Koggen waren van mening dat Douw en Couter hun landmetersinstructie op diverse punten niet hadden opgevolgd, bijvoorbeeld door voor Drechterland en de Vier Noorder Koggen de bedijkte meren en het van een bijdrage vrijgestelde land niet van de totale oppervlakte af te trekken. Opnieuw betekende dit werk voor diverse landmeters, die door corrigerende metingen moesten trachten ook deze plooiën glad te strijken. Uiteindelijk volgde er in 1657 opnieuw een voorlopige uitspraak, waarbij de in 1650 vastgestelde verdeelsleutel enigszins werd gewijzigd.

Het verdere verloop van het proces, dat in totaal diverse meters archief heeft opgeleverd, zal ik in enkele zinnen samenvatten. Het was vooral de verdeelsleutel, die nu nog ter discussie stond. Ieder ambacht probeerde haar aandeel zo laag mogelijk te krijgen. In 1695 besliste de Hoge Raad definitief. Door de jarenlange ervaringen wijs

geworden, werd daarbij tevens vastgesteld dat de eerstkomende twintig jaar op deze beslissing niet mocht worden teruggekomen. Die periode was nog niet volledig verstreken of in 1714 stonden het Geestmerambacht en de Schager en Niedorper Koggen alweer met een bezwaarschrift klaar.⁷ Het is hier niet de plaats om op de verdere verwickelingen in te gaan. De verdeelsleutel bleef tot in deze eeuw vrijwel ongewijzigd. De paalworm-epidemie, die omstreeks 1730 optrad, deed de voregaande problemen snel verbleken, hoewel de vraag hoe de herstellkosten moeten worden verdeeld natuurlijk steeds actueel bleef.

Herkomst der kaarten

Ik kom nu terug op de kaarten van Pieter van der Meersch en Jan Cornelisz. Schagen. Als bijzonder element noemde ik de fraaie afbeeldingen, die van diverse plaatsen binnendijs voorkomen. Deze bijzonder interessante details vinden we niet op een tweetal kaarten, beide in 53 bladen, die vrijwel zeker kopieën zijn van de kaarten van Van der Meersch. Deze kopieën betreffen alleen de bij Drechterland in onderhoud zijnde dijken en bevinden zich dan ook in het archief van Drechterland. Het is niet bekend wie het kopieerwerk verrichtte. Als datering geeft Marc Hamelers 'mogelijk enkele jaren na 1638'⁸, hetgeen geheel in overeenstemming is met een passage in het verslag van de in 1638 gehouden inspectie langs de Westfriese zeedijken: 'De kaarten mede onder het produkt van deze letter behorende, hebben hier niet kunnen worden bijgelegd, omdat de originele zijn gelegd bij de authentieke stukken van het tegenwoordig lopende proces en er geen kopieën van deze kaarten voorhanden zijn'.

De originele kaarten vindt men echter niet in het archief van Drechterland of de Vier Noorder Koggen, maar in het oud-archief van de stad Hoorn als onderdeel van een grote hoeveelheid stukken betreffende het Groot Proces. Daarmee komen we terecht bij het in kringen van archivariissen zo bekende herkomstbeginsel. Op grond waarvan zijn bepaalde stukken in een archief aanwezig en horen zij daar wel thuis? En indien de laatste vraag ontkennend moet worden beantwoord, uit welk archief zijn zij dan afkomstig? Een vraagstelling, die ook vele kaartbeheerders ongetwijfeld zullen herkennen.

Nu speelde Hoorn als vertegenwoordiger van Drechterland ongetwijfeld een vooraanstaande rol in het Groot Proces. In vrijwel alle stukken worden niet Drechterland en de Vier Noorder Koggen als procederende partijen genoemd, maar 'burgemeesters en regeerders der steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, mitsgaders de plattelandsteden van Drechterland en de Vier Noorder Koggen'. Die vooraanstaande rol kan echter geen rechtvaardiging zijn voor naasting van archivalia. In 1692 is er sprake van een kist met 'gemene' papieren, die tot gezamenlijk gebruik van Drechterland en de Vier Noorder Koggen waren vervaardigd. Vermoedelijk hebben ook de kaarten tot dit materiaal behoord. Weliswaar waren zij in opdracht van de Hoge Raad gemaakt, maar mogelijk door de beide ambachten betaald, net zoals het werk van Douw en Couter in de jaren 1651 tot en met 1655 in opdracht van de Hoge Raad geschiedde, maar door de vier ambachten werd bekostigd. De financiële verantwoording van de Vier Noorder Koggen uit die jaren is niet bewaard gebleven. In de gemenelandsrekeningen van

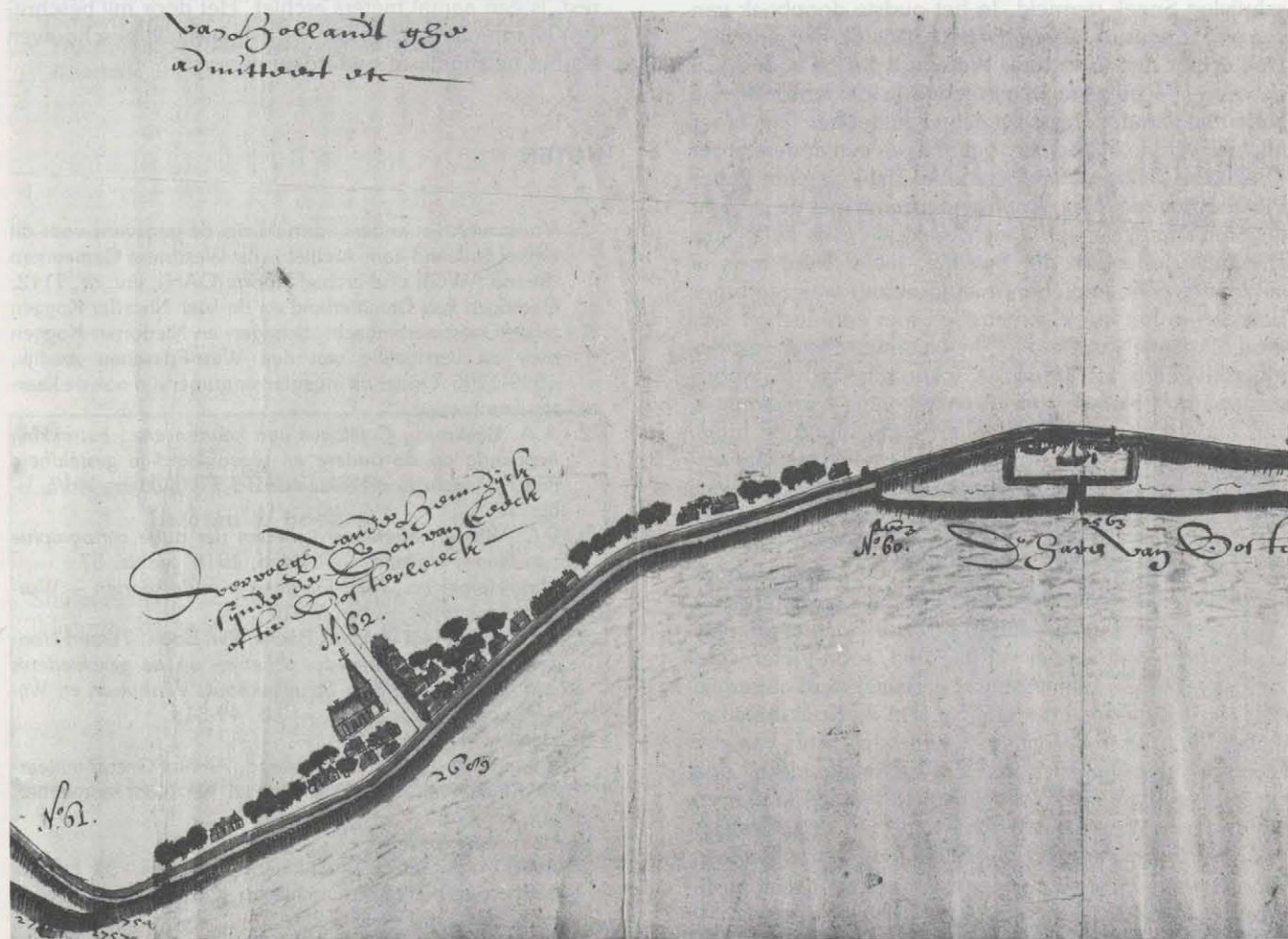
Drechterland komt wel een betaling van f 500,— aan mr. Pieter landmeter voor. Als omschrijving wordt slechts vermeld 'voor verdiend salaris'. Men mag echter aannemen dat het hier om betaling van zijn werk aan de kaarten gaat. In de burgemeestersrekening van Hoorn over 1638 komt geen betaling aan hem voor, de thesauriersrekeningen uit de desbetreffende periode ontbreken. Na het overlijden van Van der Meersch in 1652 of 1653 gaven zijn erfgenamen op een bedrag van f 600,— van Drechterland tegoed te zijn wegens het meten van Drechterland. Of dit nog betrekking had op de werkzaamheden in 1638 of op latere metingen is niet duidelijk. Van het bedrag werd uiteindelijk f 484.10.— betaald. Dit bedrag werd echter niet teruggevonden in de rekeningen van Drechterland.⁹

Ondertussen wijst nog niets op een rechtvaardiging van de aanwezigheid van de kaarten in het oud-archief van Hoorn. In 1717 trokken vertegenwoordigers van Drechterland en de Vier Noorder Koggen naar de griffie van de Hoge Raad en lichtten daar de gemene stukken van het Groot Proces. Waarschijnlijk werden daarmee dezelfde stukken bedoeld, als hiervoor genoemd. De stukken werden in een kist opgeborgen, die een plaatsje kreeg in de 'conschierge' onder het stadhuis van Hoorn. We mogen aannemen dat ook het stadsarchief daar was opgeborgen. Overigens kreeg Drechterland al in 1645 toestemming om een kist te plaatsen op het portaal, 'zijnde de bewaarplaats van onze (is de Hoornse) privilegiën'.¹⁰ In een verklaring uit 1747 van de secretarissen

van Drechterland en de Vier Noorder Koggen worden deze stukken, waaronder een bundel kaarten, opnieuw genoemd. Het archiefmateriaal berustte toen in een afgeschoten kamertje boven de stadswaag, die vlakbij het oude Hoornse stadhuis op de Rode Steen stond. In hetzelfde kamertje bevond zich ook een deel van de Hoornse stadspapieren. Nadat de vertegenwoordigers van Drechterland en de Vier Noorder Koggen alles in orde hadden bevonden, werd ook het materiaal van het Groot Proces daar weer heen gebracht. In 1783 waren deze stukken met de kaarten daar nog steeds blijkens een brief van Joannes Pool aan Gecommitteerde Raden.¹¹ Vermoedelijk is het daarna steeds bij het Hoornse stadsarchief bewaard. Toen dit archief rond 1900 werd geïnventariseerd, werden de stukken van het Groot Proces als een integrerend onderdeel van het stadsarchief beschouwd en als zodanig in de inventaris opgenomen.

De kaartmakers

In de literatuur worden de beide kaartmakers weinig vermeld, levensbijzonderheden ontbreken vrijwel geheel. Over Jan Cornelisz. Schagen is het minst bekend, het archiefmateriaal laat ons daarbij flink in de steek. De Medemblicker doopboeken zijn slechts vanaf 1619 bewaard gebleven, begraafboeken ontbreken geheel en over de jaren 1641-1664, waarin hij vermoedelijk huwde, ver-
to-
— 100 —
Als gepubliceerd wordt in zijn onderbouw

Het dorp Oosterleek. Fragment van de kaart van Pieter van der Meersch, 1638. Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn.

nen de trouwboeken een hiaat. Jan Cornelisz. Schagen was de zoon van de Medemblicker burgemeester Cornelis Matthijsz. Schagen, behoorde mede daardoor tot het Medemblicker regentendom, maar slaagde er niet in tot het hoogste college, de vroedschap, door te dringen. Wel was hij van 1661 tot en met 1665 armenvoogd. Zijn naam wordt voor het laatst in 1675 genoemd, toen hij vermoedelijk is overleden.¹² Er is van hem slechts weinig ander kaartmateriaal bekend. In de stedenatlas van Blaeu komt een uit 1649 daterende plattegrond van Medemblik van zijn hand voor. Scheltema vermeldde in 1873 nog een door F. de Wit uitgegeven plattegrond, maar mogelijk is hier sprake van een heruitgave.¹³ Zijn admisie als landmeter kreeg Jan Cornelisz. Schagen op 14 november 1634 van het Hof van Holland.¹⁴

Merkwaardig genoeg was de admisie van Pieter van der Meersch niet te vinden, hoewel hij regelmatig in het bronnenmateriaal voorkomt als 'bij den Hove van Holland geadmitteerd landmeter'. Mogelijk is de op 3 juli 1612 geadmitteerde Petrus Petri de Campo de gezochte persoon.¹⁵ Inderdaad was Van der Meersch' vader eveneens een Pieter. 'De Campo' zou 'van het veld' kunnen betekenen en 'meersch' is ook tegenwoordig in Vlaanderen nog een gewoon woord voor gras- of weiland. Van der Meersch vinden we ook wel vermeld als stadsgeometer van Hoorn. In die functie verzocht hij in 1635 verhoging van zijn traktement van f 60,— naar f 125,— per jaar. De burgemeesters gingen daarover in overleg met de fabriekmeesters en werden door de vroedschap gemachtigd tot maximaal f 100,— te gaan.¹⁶ Als geboorteplaats wordt in zijn ondertrouwinschrijving Sneek vermeld. In het oudste doopboek van die plaats over de jaren 1578-1630 is de doopschrijving echter niet te vinden. Wellicht werd hij vòòr 1578 geboren.¹⁷ Pieter bracht zijn jeugd in Leiden door. De bakermat van de familie ligt echter zuidelijker. Zijn broer Michiel werd te Middelburg geboren en een andere broer - Bastiaan - te Ieper. Op 21 oktober 1611 ging mr. Pieter Pietersz. van der Meersch in ondertrouw met de in Gent geboren Martijntje van Dalen, weduwe van de Leidse chirurgijn Joost van der Swalme. Pieter werd toen al landmeter genoemd. Een maand eerder was zijn broer Bastiaan in het huwelijk getreden met een dochter van deze Martijntje van Dalen.¹⁸ In 1614 was Pieter van der Meersch reeds als 'françoise schoolmeester' in Hoorn werkzaam.¹⁹ Hoewel er een enkele vage aanduiding is van andere onderwijsactiviteiten, komt hij uit de bronnen toch vooral als landmeter en kaarttekenaar naar voren. Na het overlijden van de veel oudere Martijntje van Dalen hertrouwde Van der Meersch op 9 oktober 1639 met de Hoornse weduwe Marijtje Israëls van der Meersch, voorzover bekend geen familie. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren. De familie bleef kennelijk contacten met Leiden onderhouden. Dochter Marijtje huwde met een inwoner van die stad, zoon Pieter werd er boekverkoper. Een andere zoon Israël werd chirurgijn te Hoorn en ging het ouderlijk huis in de Kruisstraat bewonen. De juiste overlijdensdatum van Pieter van der Meersch is niet bekend. In 1652 ondertekende hij nog een afrekening van de fabriekmeesters van Alkmaar en Hoorn inzake een nieuwe overtoom.²⁰ In hetzelfde jaar of in het begin van 1653 werd hij met Gelijk Pietersz. Clooster belast met het meten van enkele gebieden in West-Friesland in verband met de vaststelling der precieze oppervlakten van de ambachten. Het ambacht Drechterland verzocht echter in maart 1653 in een rekest om

de aanstelling van een tweetal nieuwe landmeters, omdat Van der Meersch en Clooster beiden waren overleden. Van Van der Meersch zijn meer activiteiten als kaartmaker bekend en ook werkte hij in een groter gebied dan zijn Medemblicker collega Jan Cornelisz. Schagen. In 1616 was hij al betrokken bij de vervaardiging van kaarten, die de grenzen van Munster met Westervolde en met Drenthe aangaven.²¹ Tien jaar later was hij één van de landmeters, die de drooggelegde Wormer in kaart brachten.²² Voor de Hoornse wees- en armeninstellingen maakte hij diverse kaarten van hun bezittingen. Een kaartboek van het Burgerweeshuis bevat grotendeels kaarten van hem, vervaardigd in de jaren 1640 tot en met 1647. In het kaartboek van het Kerkenarmenfonds komt een drietal kaarten van zijn hand voor, dat in 1641 werd gemaakt. Een tweetal andere kaarten daaruit dateert van ca 1640 en kan vermoedelijk ook aan hem worden toegeschreven.²³ Het fraaiste en indrukwekkendste bewijs van zijn kunnen leverde hij echter door de vervaardiging - met collega Schagen - van de kaart van de Westfriesse Omringdijk.

Het Groot Proces werd door één van de partijen in 1692 een zaak genoemd 'van zo'n grote importantie als mogelijk voor de respectieve hoven van justitie ooit is of zal worden geventileerd, waarvan de welstand of ruïne van vele duizenden personen en families afhangt'. Ongetwijfeld heeft het Groot Proces ertoe bijgedragen dat het land binnen de Westfriesse Omringdijk behouden bleef. Nu die dijk geen zeewerende functie meer heeft, is dat aspect verleden tijd. Wat ons van het Groot Proces nog rest, is een aantal meters archief. Het door mij beschreven kaartmateriaal kunnen we ongetwijfeld beschouwen als het belangrijkste onderdeel daarvan.

NOTEN

1. Voorzover niet anders vermeld zijn de gegevens voor dit artikel ontleend aan: Archiefdienst Westfriesse Gemeenten (hierna AWG), oud-archief Hoorn (OAH), inv. nr. 1112: Gedingen van Drechterland en de Vier Noorder Koggen tegen Geestmerambacht, Schager- en Niedorper-Koggen over de verstoeling van den West-Frieschen zeedijk, 1590-1796. Onder dit inventarisnummer zijn ook de kaarten beschreven.
2. A.A. Beekman, *Catalogus van kaarten enz., betrekking hebbende op de oudere en tegenwoordige gesteldheid van Holland's Noorderkwartier*. . . - Leiden, 1917. - blz. 18.
3. F.C. Wieder, *Merkwaardigheden der oude cartographie van Noord-Holland*. - Leiden, 1918. - blz. 57.
4. Marc Hameleers, *West-Friesland in oude kaarten* - Wormerveer, 1987. - blz. 98-101.
5. Zie voor het Hof en Dirck Baens: Piet Boon, *Tussen Honnhenhemel en Munnickay: schetsen uit de geschiedenis van Hem, Oosterleek, Schellinkhout, Venhuizen en Wijdenes*. - Andijk, 1986. - blz. 49-51.
6. Hameleers, p. 41.
7. Rijksarchief (RA) Noord-Holland, Archief Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier, inv. nr. 171.
8. Hameleers, p. 71.
9. AWG, oud-archief Drechterland, inv. nrs. 31 en 32. AWG, oud-rechterlijke archieven (ORA), inv. nr. 4652, fol. 78-81, 100 en 205-206.
10. AWG, OAH, inv. nr. 150, bergnr. 115 dd. 31 oktober 1645.

11. RA Noord-Holland, Archief Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier, inv. nr. 11 CQ dd. 28 augustus 1783. Deze mededeling dank ik aan drs. Paul van den Brink.
12. K. Kooijman, *De regenten van Medemblik tussen 1650 en 1680: een onderzoek naar de politieke elite in een kleine Hollandse stad, bijlagen*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie RU Utrecht, 1986.
13. P. Scheltema, *Inventaris van het provinciale archief van Noord-Holland*. — Haarlem, 1873. — blz. 224. Zie ook C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, II. — Amsterdam, 1969. — blz. 189.
14. E. Muller en K. Zandvliet (red.), *Admissies als landmeters in Nederland voor 1811*. — Alphen aan den Rijn, 1987. — blz. 167.
15. Ibidem, blz. 165.
16. AWG, OAH, inv. nr. 150, bergnr. 112 dd. 1 maart 1635.
17. Vriendelijke mededeling van B.H. de Vries, Rijksarchief in Friesland.
18. De Leidse gegevens betreffende de familie Van der Meersch werden mij welwillend beschikbaar gesteld door J.W. Heringa. Hij attendeerde mij ook op enkele Hoornse bronnen, waarin deze familie voorkomt.
19. J. Steendijk-Kuypers, De Franse School in Hoorn (1578-1793). — In: *Oud-Hoorn* 7 (1985) 3. — blz. 63-64.
20. AWG, OAH, inv. nr. 1069, bergnr. 2625 dd. 17 oktober 1651.
21. L.J. Noordhoff, Aantekeningen betreffende landmeters en kaartmakers in de provincie Stad en Land. — In: *Groningse Volksalmanak*, 1963. — blz. 29. Zie ook Marijke Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. — Groningen, 1981. — blz. 12.
22. Donkersloot-de Vrij, blz. 73 (nr. 146).
23. AWG, OAH, inv. nr. 916, bergnr. 2195. Piet Boon, *Inventaris van het Archief van het Kerkenarmenfonds te Hoorn (1389) 1500-1964*, inv. nr. 158 en blz. 63, 65-67 (kaartnrs. 18, 19, 32, 42 en 52).

Gevraagd: **OOST FRIESLAND, oude kaarten & boeken,**

Stadgezichten van Emden, boeken van U. Emmius (Historia) en zeestukken van L. Backhuysen.

Heinz Halbeisen, Kinzigstr. 6,
3300 Braunschweig/BRD

SUMMARY

The maps of the Westfrisian sea-dikes 1638

The maps of the Westfrisian sea-dikes, described in this article, were drawn in 1638 by the surveyor Pieter van der Meersch of Hoorn and his colleague of Medemblik, Jan Cornelisz. Schagen. The article includes biographic information and cartographic activities of both persons. In 1638 the former drew the 'Drechterlandse' dike in ten sheets, the part of the 'Winkeldijk', which Drechterland had to keep in good repair, and that part of the 'Schager en Nidorder Koggendijk', which functioned as a proper seadike. Jan Cornelisz. Schagen made the one-sheet map of the dike of the 'Vier Noorder Koggen'. The maps are interesting from the point of view of both the contents (a lot of partly unique topographic information is shown) and the measurements (a total length of about 20 metres). Van der Meersch and Schagen produced their maps on behalf of the so-called 'Groot Proces', one of those long lasting trials, which took place from 1636 until 1695. At this trial the four partners of the 'waterschap' West-Friesland - 'Drechterland' and the 'Vier Noorder Koggen' on the one hand and 'Geestmerambacht' and the 'Schager en Nidorder Koggen' on the other — disagreed about the height of the contributions to the costs of dike-repair. The author concludes that the maps, which now form a part of the old archives of the city of Hoorn, probably originally belonged to the documents, bearing on the case of 'Drechterland' and the 'Vier Noorder Koggen'.

* waterschap: a body, responsible for the maintenance of dikes, roads, bridges and the water-level in a certain area and which also tries to prevent water-pollution.

MARC HAMELEERS WEST-FRIESLAND IN OUDE KAARTEN

de landschapsgeschiedenis van West-Friesland
aan de hand van ca. 45 oude kaarten,
waarvan 16 in kleur

Algemene boeken over de geschiedenis van het Westfriese landschap zijn er maar weinig. Toch heeft dat landschap een boeiende en lange geschiedenis, die we verbeeld vinden in de talloze topografische kaarten die bewaard worden in openbare archieven en particuliere collecties. Marc Hameleers, als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Kartografie van de Interfaculteit Aardrijkskunde en Prehistorie van de Rijksuniversiteit Utrecht, selecteerde 45 van die kaarten, waarvan een groot aantal nog niet eerder werd gepubliceerd, en schreef aan de hand daarvan het verhaal van het Westfriese landschap en zijn bewoners.

Formaat: 24 x 30 cm
omvang: 144 pagina's
afwerking: genaaid
gebonden met
stofomslag
ISBN 90-711 23-05-7
prijs: f 69,50
Verkrijgbaar bij de
erkende boekhandel

Zeekaarten en plaatsnamen:

Hollandse kartografen en de toponymie van de Skandinavische kustgebieden in de zestiende en zeventiende eeuw

Inleiding

Ondanks het feit dat namen vaak een prominente plaats op kaarten innemen, pleegt de kartografische wetenschap de toponymie over het algemeen nogal stiefmoederlijk te behandelen. Zo toponiemen al aandacht krijgen, richt deze zich in de eerste plaats op praktische problemen, zoals de vraag hoeveel en welke soort namen voor een kaart wenselijk zijn en in welke spelling zij weergegeven dienen te worden. De relatie, zoals die tussen toponymie en kartografie in het verleden bestaan heeft, wordt maar zelden in het onderzoek betrokken. Toch liggen hier verschillende aanrakingspunten. Immers, op basis van de namen die hij op zijn kaart gezet heeft - en de vormen die deze bij hem gekregen hebben - kunnen we iets zeggen over de bronnen waarover een kartograaf beschikt heeft en over de invloeden die hij heeft ondergaan. Omgekeerd kunnen naamsvormen op kaarten

ons helpen bij het analyseren en verklaren van toponiemen waarover andere bronnen geen informatie verschaffen. Ik wil proberen dit te illustreren aan de hand van enkele Skandinavische litorale toponiemen op Hollandse zeekaarten uit de zestiende en zeventiende eeuw.¹ Onder 'litorale toponiemen' versta ik namen van lokaliteiten die direct op de kust of in wateren daarvoor gelegen zijn.

De maritieme kartografie van Scandinavië

De maritieme kartografie van de Noord- en de Oostzee is vrij laat tot ontwikkeling gekomen.² In de eerste helft van de zestiende eeuw was men zich ervan bewust, dat er op dit gebied nog veel gebeuren moest. Dat blijkt onder ander uit een opmerking van Cornelis Anthonisz. in zijn *Onderwijsinge vander zee*, als schrijft: 'dat wy duyt-

Elenventwe Kaerte is tracterende/
van die cunde en kust vander zee hoemen wt Seelandt of Hollandt
ende Vrielandt varen ende seilen sal na shoote weggen/ Denen mercken. Plandt. Dardigh/
du ende deuel/maer delich op gheuerich met wel duertich figuren/ende toe dienende/ende oock sul-
bi hier in vanden hooft een man hebben sal om duer manschape te leeren/met meer ander luttighe re-
denen/teer genoechlich voot allen Zeevarende volcker.

Ken den Leser.

Erbacre gunkinghe Leeler ghysult
weren hoe luttich dat het is als een mensche tot een man wordt dat by dan in
sijn Tonghe Jaren geleert er de onthouden derse kunde ende hude vander zee/wat en
proeft dat het in bringet om sijn ghoet ende luf te verghen.
Daerom so hebbe van aer gheueu dese Carte te conft en conde vander zee/te beschijuen
om alle Tonghe seerwijde en lichte maniere te leeren/genoechlich en oncoelich dwelch
te ontforsen hebben van een ouer/zeiman die de zee wel vghich Jaren gebruyche derse/ou-
der ande die vermaerde duetluyde/ en ander schijuen en onderwijnghe die te ontfangen heb-
mer groter colten/moeyden/en aerbe verghader/also een die in een schonen hof in met coelicheit cruyden
alle reijde wat neem/en daer een schonen rupcher of maer also wy belofte hebbe in onse Carre van
Onstlar/te wy mer hebbe lat gaf indt iare d'neureerich met oetdope der Repteliche Maerkepe/also
om dese onse belofte hier in te volcoen so hebben wy vliete gunkinghe Telex tot glosse allen reuancien
vulch die hoerchen met groter uare chijp/te ontf en aerbe die wy daer toe ghijden hebben/also in onse
opre lichte menich om een uerwijnghe ghiegeijp te in te voeten op die Tonghe ghelien en duetluyden
en uenich fondamens ghegheuen mochte worden wat by a hant kunder sekerder soude moghen
wesen/der noer te notch al byde sommigen verduypt te gewerck en by sonder luttich op die Ooetliche
water

dat Spaengaeert ghad is Replende die ander met blach/want die barchen in Spaengaeert gherijno
Replala ghy daer wt seyle so wegen die anderde wuyt twalef naem/en ontrent een quaeter van een
mijl daer of ik diep lichte varen/ende neder dat wt eynde van Vrielandt ende die bandgheile en niet
veer daer of ik diep achten varen die hier nae die zee of wateren ghebruychen willen die moghen be-
soeken/te behoort een Querman al te weten ende hier in de te becomen soe mach aluliken Querman
man met God in een welen ghyde huer verbielen of wijuen. Mercht wel

Item hier is verhaelt van die sanden on-
rent Hollandende Vrielandt maer die ghebaeren van die gronden hoor daer by te wesen
die beuimen in die carren van die roetliche zee/want for als die opganck van landen te beschijuen/want die
beplanc en Engbelant beschijuen is/also behoort allen opganck van landen te beschijuen/want die
Eplanden van derangen en Wanchdich jgn also beschijuen/bacrom die gheen die hier na die zee sul-
len beschijuen/die sulen godlich en eerlich doen/ennomen haenen en rebenen daer men sijn luf en goet
bergen mach/en is geen wonder dat dese wateren van die nooyte of oetliche zee niet beschijuen sijn
of denemarche/soe daer gien hollant/te reuancien niet beschijuen is/wan diep en a gebaren der gronden
want dat meedend van die diermaen hebben die haerten van die vermaerde en noer jgn/teer vel diefe
verach/ hoe wel datte nu te lichte doen en in onleiden wade daerle die weertiche pelot alig gebruyce
hebben/want een deel die hem verlaen en rebenen en aller een Querman van dese landt een quaeter of
of geacdbouch gebruyce/so getinen daer mede seggende dat die Querman wil schieren/maer twaer betet
dat die Tonghe ghelien twegen en mercken/en baden of vaerchen den Querman was dat beduyden/en
heeren haer onderwijnghe in haer Jonge bagen so mochten a wat welen al te doen waer/etich dat toe.

Item hoe wel dattet niet beschijuen is van
die oetliche zee en nooyte nochtano sinder sommige Quermano die hem wel verlaen/en
a hebben ghelende die a willen daer vele die op menighelepe haer ghiltinghe comen mach/en
also hier voot uerbaert so maer a hebben die palijpael gissen/daer of a en beschijuen/bie ander moerck
a of nimen

Item die onduytsche hebben de westerse

zee ende haenen coertien ende gronden ghebaeren daer of diepen ende loopen van stromen
ende gherden elch tot sinen placken beschijuen daer te behoelken is om die naeremende zee man te
behepen daer a godlich en eerlich aeghebaeren hebben/want hier die lichte onduytsche is in voolcken
reben menich mans luf/ende ghoet behoeden ende om dese willen dat wy duetliche van Vrielandt ende
Zeelandt dese wateren van die nooyte/der nemarchen of oetliche zee niet beschijuen en hebben als
dat wel behoorden van diepen ende ghebaeren van gronden ende hoemen eenighe boerden of kranck
of eenighe Eplanden soude moghen looden/ende hoe die gronden elch tot sinen placken ghebaeren is/ende
om dat die niet ghebaeren is so luter menich ghoetmans luf ende ghoet verlooren.

Item dat dat niet

Item dat dat niet
teerrecht beschijuen en so om van beslijpen die elf te varen of te laten dat wesen die ge-
menen Quermano eerlich wel als a die wint so luttelich hebben/bac a die luyt gronden mogen of seple
op een vloet so nemen a die lach van die luyt gront op twalef naem aen/en op wisthen varen of so lan-
ghe alinen luf wuyt bepen tillen want die weter elch pleche twalef naem in te ghaen/en die oetliche el-
ache varen/so machmen op seuen naem aen/en op twalef naem of die weten die me ekenel van die Quermano
man wel maer al die wint bgt nootweten is/en is een vloet soe moeten die elf van by noorden va-
ren dat weten die sommighe Quertluyden niet om dat niet beschijuen en is/ende dat herft menich mans
hallen ghecoer/nochtano id so goet van by noorden te varen als van by luyden/en om dat te weten alind
comt ontrent neuen. Helligbelant en luyt by luyden soe vghaemen diep seftentwintich naem eade daer
hangt een weynich weter a ene loofuighe der mer allen/rude soe vwoerch alinen een weynich verch
hepligbelant is/so bloetcheit ter d'ont/ende alinen vghien naem heft/soe gaet ter d'ont luyt luyt oock
en dan bloetcheit noch op/ende is wat ontfen tot sommighe Reben/ende wat ghuich/ende alinen nagen
naem heft/ende dan der bloetcheit so dootcheit met een wuyt twee naem/ende dat duert langhe/wel mer
dan een half mijl/ende so beschijuen/en vut ghy dootcheit dan seuen naem/so gaet wat luyt luyt/ende
vut ghy wat wiper dan seuen naem so gaet wat oetliche/ende so ghy luyt/ende als ghy ouerant compe
soe hebbe die elf/ghy heft ter d'ont seftentwintich naem op een vloet die salinen alind beschijuen.

Item dit in

[38]

a of nemen of soe doen a beschijuen al dat a comen seplen met een schip dat schoon is (so geballad/ also
die wint tot haer wt hebben so welen a haer gullen te maken tot alle placken/vant een voolant tot hie
ander/van die erne caep tot den anderen/en of die zee groot of seple is/also dat men in een voolant vten mach
seplen wt dat mare diep tot die hoofden/ende wt dat velle tot die in achten vten/een ghebaeren schip en
en gheballad schip schreide ontrent die seftentwintich naem of meer also a gheliche (schoon) sijn/ende
en schip dat wille beuallen dat seftentwintich naem of meer also a gheliche (schoon) sijn/ende
en schip dat wille beuallen dat seftentwintich naem of meer also a gheliche (schoon) sijn/ende
en schip dat wille beuallen dat seftentwintich naem of meer also a gheliche (schoon) sijn/ende

[39]

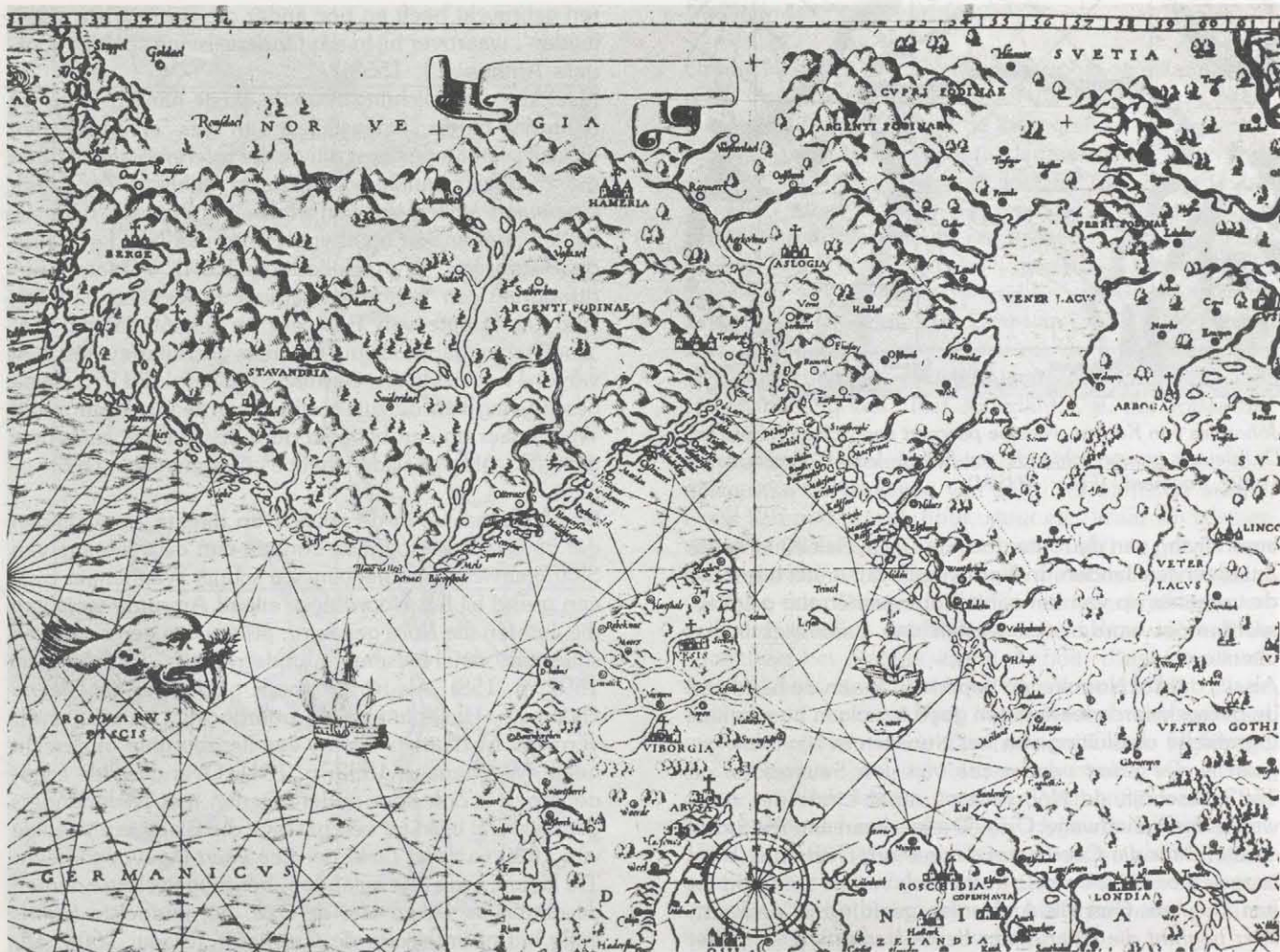
Item sommighe Quertluyden zijn oock be-

droghen door sommighe oude haerten/want sommighe oude haerten houden dat die hoerta
bi nootde godclant/om by na luyt luyt en so voot an na Quertluyden op die Carre willen sommighe Quertluy-
den seplen by luyden godclant om na Quertluyden en so weten niet dat luyt luyt/ende die nootde van godclant
lept/bacrom die luyden sommighe achter d'agtoort en op wel die luyt luyt gebouert al indelich bekend is.

Item daer zijn Querman's geweest

In coeten tijden dat goe Querman's waren van haer kuint wegen en die luyt luyt
pers haden gien op goet luyt luyt a hebben een quade manier of wootme
want alinen haer wat wuyt daer die kuint an ginch/soe vgaen a gien antwoorde
of a antwoorden anders dant was/en die haer vaerchen die beghen a seggende
wilt so mede een Querman moeden/etich of nimen behoort te weten dan a/en of
erweldich meenden te seuen ende of haer hinde daer by vermindert waer/en haden daeren in haer
hope of hie/die hebben a soe heymelichen daer nimen aen wille/alinen van daeren spaecken toe
verachden a die daeren om daeren meenen sou dae a geen haeren hadden/d'hoonden hem oft luf
van hem seuen hadde/egen dae a wille hier en han ich anders jgn verlaen dan dae lichte duetluyden wel
wilden dae alle hune en verlaen vander zee mer haer durt also a duetluyden/want haer woyden die geul gr-
uuyt/maer een opreche Querman behoort behullich te weten/en te onderwijnghe en mee te beken egene
dat hem

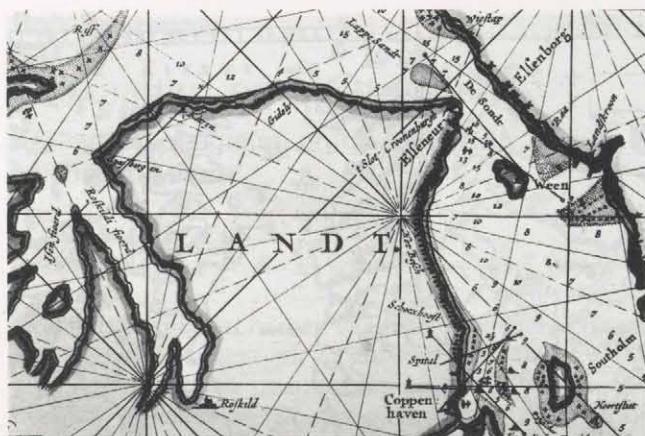

Michael Tramezini, *Septentrionalium regionum ... descriptio* (Venetië, 1558), fragment. (Overgenomen uit: Nørlund, op cit., afb. 14. Foto: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam).

schen van Hollandt ende Zeelandt dese wateren van die noortzee, Denemarcken of Oostersche zee niet beschreuen en hebben als dat wel behoorden' ([Cornelis Anthonisz.], 1558). Hij was dus niet erg te spreken over de kwaliteit van het tot dan toe bekende kaartmateriaal. Nu hoeven we een dergelijke opmerking natuurlijk niet altijd serieus te nemen. Iedere schrijver van voorlichtingsliteratuur heeft de neiging het werk van zijn voorgangers te verachten. Verspreid door de tekst vinden we bij Anthonisz. echter waarnemingen, die een vrij realistisch beeld lijken te geven van de nautische praktijk bij de vaart op Oostland in de jaren veertig van de zestiende eeuw. Zo schrijft hij: 'ten is geen wonder dat dese wateren van die noortzee of oostersche zee niet beschreuen zijn ..., want dat meestendeel van die stuurmans hebben die kaarten van die versmaet, ende noch zijnder veel diese verachten' ([Cornelis Anthonisz.], 1558). Uit het laatste deel van dit citaat kunnen wij opmaken, dat de houding van de zeelieden ten opzichte van het gebruik van kaarten toen toch aan het veranderen was. Voor sommigen moet het echt een probleem geweest zijn, hoe hij zich tegenover dat nieuwe medium moesten opstellen. Cornelis Anthonisz. geeft een aardige illustratie van dat dilemma als hij vertelt: 'Item daer zijn stuurmans geweest ... en hadden Caerten in haer koye of kist, die hielden si soe heymelicken dattet nyemandt en wiste' ([Cornelis Anthonisz.], 1558). Deze zeelieden

achtten het kennelijk beneden hun professionele waardigheid een kaart te gebruiken. Immers, zo vervolgt Cornelis, 'alsmen van Caerten spraecten soe verachten si die Caerten om datmen meenen sou dat si geen kaarten hadden, si thoonden hem oft sijt van hem seluen hadden.' Goed beschouwd werd hij dus met een kluitje in het riet gestuurd als hij om informatie vroeg.

Cornelis Anthonisz. is overigens ook de auteur van een kaart die een grote vooruitgang in de kartografie van Skandinavië betekend heeft, de beroemde *Caerte van oostlant* van 1543, overgeleverd in een derde druk uit omstreeks 1560.³ In de tweede druk van rond 1550 moet hij vrij veel veranderingen aangebracht hebben en sommige delen van de kaart zelfs opnieuw gestoken hebben. We weten dat, omdat een kopie van de eerste druk van de *Caerte van oostlant* overgeleverd is als *Septentrionalium regionum ... descriptio* van de Venetiaan Michael Tramezini uit 1558.⁴ Tramezini heeft de namen van Cornelis' kaart uiterst nauwkeurig gekopieerd.⁵ Alleen gelatiniseerde naamsvormen zoals *Ripia*, *Copenhavia*, *Aslogia*, *Stauandria*, etc. heeft hij blijkbaar uit een andere bron ontleend. Door vergelijking kunnen we opmaken welke toponiemen Cornelis Anthonisz. op de tweede druk van zijn kaart toegevoegd heeft. In Denemarken zijn dat de namen van enkele plaatsen in Jutland, zoals Ringkøbing en Randers, maar verder vooral toponiemen die van belang waren voor de

Johannes van Keulen, *Nieuwe pascaert van Schager-rack*. In: *De nieuwe groote lichtende zee-fackel*, Vol. I (Amsterdam, 1689), fragment. (Foto: NHSM).

beschrijving van de route door de Grote Belt en langs de Zuidoostse eilanden. In Noorwegen valt in het bijzonder de toename op van het aantal toponiemen dat gelokaliseerd moet worden ten westen van Lindesnes in het uiterste zuiden.

Als wij ons tot Noorwegen beperken, is aan de hand van de overgeleverde leeskaarten goed te volgen hoe de kartografische ontsluiting van het Noorden in zijn werk gegaan is. *De Kaert vander zee* van Jan Seuerszoon uit 1532 beschrijft de Noorse kust vanaf Lindesnes oostwaarts tot halverwege Oslo. De leeskaart uit 1541 met de titel *Dit is die Caerte van der zee om Oost ende West te zeylen* bestrijkt de hele kuststrook van de zuidpunt tot aan Zweden. Cornelis Anthonisz. geeft in zijn leeskaart, *Hier beghint die Caerte van de Oosterse See*, voor het eerst uitgegeven in 1544, onder meer een beschrijving van de Noorse kust in westelijke richting tot de omgeving van Stavanger. Chronologisch volgt daarop het zogenaamde *Leeskaartboek van Wisbuy*, dat uit 1566 dateert. Deze bron voert ons zo noordelijk als Trondheim. Overigens blijkt uit ditzelfde *Leeskaartboek* dat er toen inderdaad nog geen nauwkeurige beschrijvingen van de kusten van Noord Noorwegen bestonden. Na vrij gedetailleerd aangegeven te hebben hoe men door de fjorden naar Trondheim moest komen, wordt de tekst plotseling uiterst vaag en globaal als we lezen: 'Item als ghy zijt twee oft drie mijlen West in die zee van Ghyske [= Giske] af, soo strecket dat Lant Noortoost ende Suydwest wel vijftich mijlen lanck, dan al Oostelijcker' (L 1566, p. 20). Pas in Waghenaers *Thresoor der Zeevaart* uit 1592 vinden we zowel kartografisch als in woorden de hele Noorse kust tot Rusland toe beschreven.

De kartografen en hun informanten

Het is opvallend hoe weinig we weten over de manier waarop de vroege kartografen aan hun toponymische informatie gekomen zijn. De zeventiende-eeuwse kaartuitgevers bestelden hun inlichtingen vaak bij plaatselijke deskundigen.⁶ Over de contacten die hun voorgangers in de zestiende eeuw met Skandinavië gehad hebben, zeggen de bronnen vrijwel niets. Cornelis Anthonisz. heeft twee reizen naar de Oostzee gemaakt. Het is echter de vraag of hij daar toponymische informatie uit de eerste hand gekregen heeft, of dat zijn naamsvormen stammen van de 'out zeeman die de zee wel vijftich Ja-

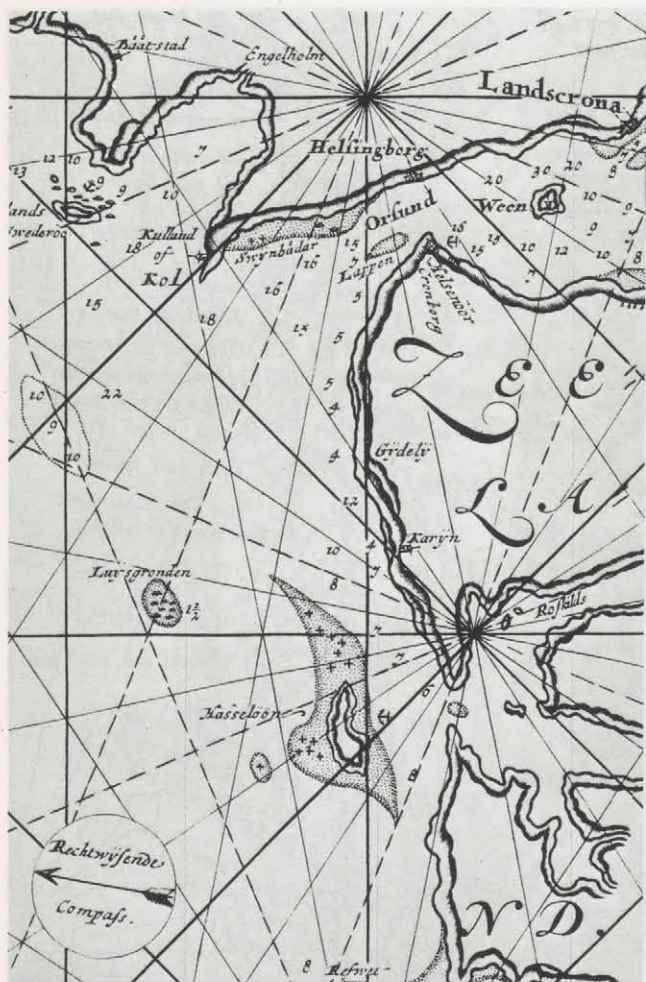
ren gebruyckt heeft en ooc ander die vermaertste stuerluyden', waarover hij in zijn *Onderwijsinge* spreekt [Cornelis Anthonisz., 1558)?

Meer kans op inlichtingen uit de eerste hand hebben we natuurlijk bij de samenstellers van lees- en paskaarten die zelf zeeman geweest zijn en die refereren aan tochten die zij naar Skandinavië gemaakt hebben. Zo schrijft Goeyvaert Willemsen van Hollesloot ergens: 'Item wy laghen aent ancker recht voort dorp van Nex [= Nekso op Bornholm]' (Van Hollesloot, 1594). Adriaen Gerritsz. drukt een 'vertoninge' af van de westkust van Jutland ter hoogte van Bovbjerg en tekent daarbij aan: 'Boefbergen hebbe ick uut die mars geconterfeyt alst oost van ons was' (Adriaen Gerritsz., 1588, fol. 28 v°). Bij de beschrijving van de zuidoostkust van Noorwegen merkt Waghenaer op een bepaald punt op: 'daer is een vosse daer ick selfs gheladen hebbe' (Waghenaer, 1592, p. 114).

Soms stuiten we in de teksten op directe aanwijzingen dat de zeelui/kartografen contact met de inwoners van Skandinavië gehad hebben. Zo schrijft Waghenaer over een grond bij het Noordfriese eiland Amrum. 'wort van die Juthten *die Born* genaemt, als my van een bedreuen stuerman van Hoesem ... onderrecht is' (Waghenaer, 1592, p. 158). Als hij informatie geeft over *die Cleyne Helms* [= Hirsholmene ten noordoosten van Jutland], vermeldt hij daarbij: 'als my een flensburgher onderrecht heeft' (Waghenaer, 1592, p. 151). Over dezelfde eilandengroep is ook door andere Denen met Nederlanders gepraat. Dat blijkt uit een passage die Blaeu in zijn editie van 1620 van *Het Licht der Zee-vaart* ingevoegd heeft: 'De Helmen zijn drie eylanden, het zuydelijckste noemen de Jutten *de Deien* ofte *de Dee*, het middelste *Holms* ende het noordelijckste *de Grasholm*' (Blaeu, 1608; ed. 1620, 2e Boek, p. 34). Bij hem vinden we ook een interessant voorbeeld van het verschijnsel dat Hollanders en autochtonen voor een zelfde plek niet altijd dezelfde naam gebruikten. Hij schrijft namelijk over een eiland voor de kust van West Noorwegen: 'Het Eylandt dat sommighe van onse Hollanders *Geske* [= Giske] noemen, dat noemen de Boeren in Noorwegen *Sandou* [= Sandøy], maer achter dat selve leyt een kleyn laech langhwerpich Eylandeken, dat noemen zy *Geske*' (Blaeu, 1608, 2e boek, p. 90).

De vorm waarin Scandinavische namen op de kaart overgeleverd zijn, is niet altijd dezelfde gebleven. De leeskaartboeken hebben invloed gehad op de nomenclatuur van de zestiende eeuwse paskaarten. Daarnaast kunnen wij op deze laatste ook naamsvormen aantreffen die afkomstig zijn van niet-Nederlandse, in dit geval Scandinavische, kaarten. Zo heeft Waghenaer in zijn *Thresoor der zeevaart* voor de namen van landinwaarts gelegen lokaliteiten in Denemarken op uitgebreide schaal gebruik gemaakt van het kartografische werk van Marcus Jordan.

Omgekeerd konden leeskaarten soms vormen overnemen die uit paskaarten afkomstig waren. Als we Naskov op het Deense eiland Lolland in zeilaanwijzingen nog tot ver in de zeventiende eeuw als *Mascou* aangeduid vinden, is dat een gevolg van het feit dat Waghenaer indertijd bij het overnemen van deze naam van een kaart van Marcus Jordan een *N* voor een *M* aangezien heeft. Soms heeft Waghenaer blijkbaar ook zijn eigen kaarten niet goed gelezen. Zo spreekt hij in de tekst van de *Thresoor* over 'een afwaterken... *Misdorp* genaemt' (Waghenaer, 1592, p. 151). Deze vorm is niets anders

Petter Gedda, Pass-kaart over 't Schager-rack ... Anno 1695. In: generale en verscheide speciale pas-kaarten over de geheele Oost-zee ende het Schager-rack ... by Petter Gedda (Amsterdam, 1694), fragment. (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam).

dan een foute weergave van Insdorp, dat als *Insdurp* op zijn eigen kaart van Jutland voorkomt.

Hoewel we de naamsvormen in de leeskaarten in beginsel met dezelfde voorzichtigheid moeten benaderen als die op de paskaarten, mogen we ze toch als iets betrouwbaarder beschouwen. We hebben immers gezien, dat de vervaardigers van leeskaarten in nauw contact stonden met de zeelieden die hun de toponymische informatie verschaften. Paskaarten konden daarentegen nogal eens erg veel aan papieren overlevering lijden.⁷ Verder blijkt nog op een andere manier, dat leeskaarten dichter bij de toponymische werkelijkheid stonden. Ze weerspiegelen namelijk af en toe de twijfel die men ten aanzien van de juiste naam of naamsvorm voor een lokaliteit kon hebben. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het veelvuldig gebruik van *of/oft*.

Reefshorn oft als ander segghen Duyvels horn [= Horns Rev] (Haeyen, 1585, p. 48)

Woerde oft Woert [= Varde] (Waghenaer, 1598, p. 234)

die Wolfsont ofte dat Wolfsgat [= Ulvsund] (Waghenaer, 1592, p. 122)

De Conx ofte Conincx-meulen [= Kongens Mølle] (Blauw, 1623, II, p. 21)

Nederlandse naamsvormen

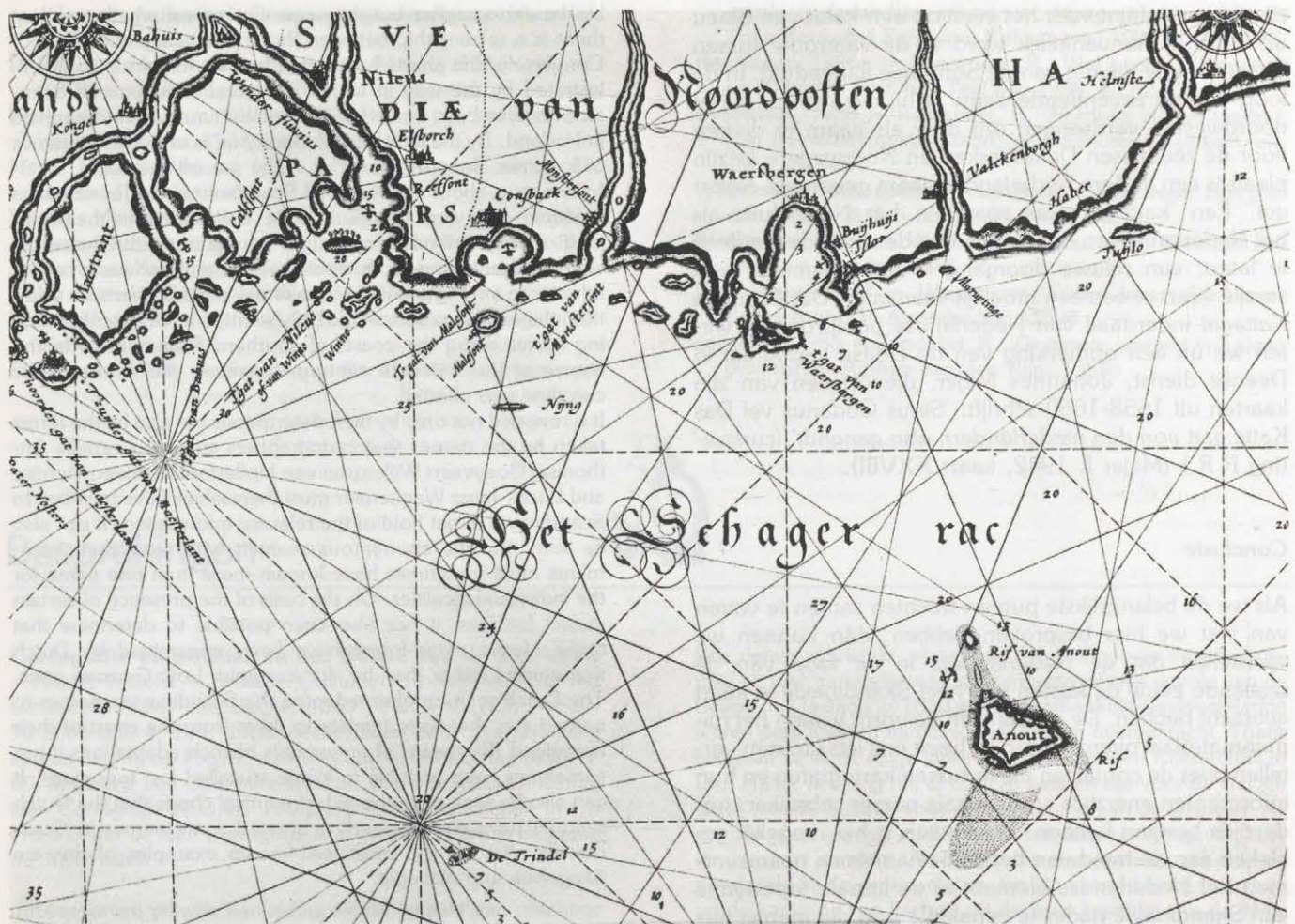
Omdat Nederlands en Nederduits nogal op elkaar lijken, is het vaak moeilijk uit te maken via welke taal de Skandinavische toponiemen in de kartografische bronnen terechtgekomen zijn. Een aantal namen is echter overgeleverd in een vorm die als specifiek Nederlands beschouwd moet worden. In Tramezini's kopie van de *Caerte van oostlant* heet Lista in Zuid Noorwegen *Tlant Vallest*. Wat er uit ziet als een kopieerfout, is in werkelijkheid een vrij correcte fonetische weergave van de gesproken vorm van *Het Lant van Lest. Uit de Nederlandse spreektaal stamt eveneens de vorm *Tiofferlant* voor Jomfruland op dezelfde kaart. Het is namelijk een samensmelting van *Het Jofferlant, vgl. *dat Joffer lant* (L 1541).

Een typisch Westnederlands klankverschijnsel is de middeleeuwse ontwikkeling van *ald(t)*, of *old(t)* tot *oud(t)*. Denk aan *oud*, *koud*, *hout*, *stout* etc. Waar wij vormen van Skandinavische namen met *oud(t)* in plaats van *ald(t)* of *old(t)* aantreffen, mogen we er dus van uitgaan, dat deze door Westnederlandse namengebruikers overgeleverd zijn. Een duidelijk voorbeeld daarvan biedt de naam van het Deense eiland Anholt, die we vaak als *Anout*, *Anhout* of *Aenhout* tegenkomen. Het eiland Saltholm in de Sont heet in de Nederlandse bronnen meestal *Southolm* of de *Zoutholmen*. Gamle Hellesund in Zuid Noorwegen vertoont een afwisseling van Nederduitse en Nederlandse vormen. Waghenaer noemt het zowel *Olde hil sont* als *Oude Hylzondt* (Waghenaer, 1592, p. 113). Op een van zijn paskaarten geeft hij naast *olde hill sont* ook nog de vorm *Gammel Hilsont*, wat er op wijst dat hij bovendien Noorse informatie gebruikt heeft (Waghenaer, 1592, kaart p. 110).

Soms verradt een kartograaf iets van het dialect dat hij zelf gesproken heeft. Dat is bij voorbeeld bij Waghenaer het geval, die afkomstig was uit Enkhuizen, een stad waar men de *-h-* niet uitspreekt. Daaruit is het dan ook te verklaren waarom hij *Hamersont*, de exonymische vorm van Homborsund in Zuid Noorwegen, een keer als *Amersondt* vermeldt (Waghenaer, 1585, II, kaart). Hals, aan de ingang van de Limfjord, komen we bij hem ook tegen als *Aelst* (Waghenaer, 1598, 256) en het Deense eilandje Hesselø als *Aselijn* (Waghenaer, 1584, I, p. 27). Verder dragen enkele holmen ten zuiden van Fyn bij hem de collectieve naam *Olms* (Waghenaer, 1592, kaart p. 148).

Aanpassingen

In de Nederlandse bronnen vinden we vrij veel voorbeelden van pogingen de Skandinavische toponiemen aan te passen aan Nederlandse namenmodellen. Die aanpassingen bestonden onder andere daaruit, dat delen van namen, die overeenkwamen met woorden die de zeelieden en kartografen kenden of meenden te kennen, door hen in het Nederlands vertaald werden. Voor Blåbjerg vinden wij *Blaeubarch* (Waghenaer, 1585, II, p. XIX) voor Grådyb *dat Graue diep* (Waghenaer, 1585, II, p. XIX). De Noorse naam Tyveholm verschijnt op de Nederlandse kaarten als *die Dieueholm* of *Diefholm* (Waghenaer, 1592, p. 111 en kaart p. 110) en Oksefjorden als *Osseuoert* (K 1543; kopie Tramezini 1558). Soms resulteerden de aanpassingen in volksetymologische omvormingen die weinig van de oorspronkelijke naam heel lieten, maar hem wel een zeer Neder-

Willem Jansz. [Blauw], Pascaarte van 't Schager rack ... In: *Het licht der zeevaart* (Amsterdam, 1608), fragment. (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam).

Nederlandse zeelieden als naamgevers

Zeelieden konden soms als zelfstandige naamgevers optreden. Uiteraard gebeurde dat in de eerste plaats in gebieden die zij pas ontdekt hadden. Toch treffen we zelfs dicht bij huis, bij voorbeeld langs de Skandinavische kusten, namen aan die hun ontstaan aan vreemde zeelieden te danken hebben. Zo heet Bulbjerg op de kust van Jutland bij de Nederlanders *den Oosterschen hoeck* (Haeyen, 1585, p. 54) of *die Oosterhoeck* (Waghenaer, 1598, p. 250). *De Koe* en *Dat Calf* waren de namen van twee bergen bij de zuidpunt van Noorwegen die als zeilmerken dienden (L 1532, p. 50). Een ronde berg in hetzelfde gebied, die vanuit zee zichtbaar was, heette in de Nederlandse bronnen *den Omghekeerden boot* (Waghenaer, 1592, p. 116). Ten zuiden van Kristiansund kende Blauw 'een laeghachtighe heuvel en rondachtich van fatsoen by nae als een plachtighe hoet, gheheeten *de Klapmuts*' (Blauw, 1623, II, 5e boek, p. 15). De Nederlandse naam voor Flemsøya in West Noorwegen was *het Roef Eylandt*. Het motief voor de vorming van deze naam was het uiterlijk van het eiland geweest. Het was namelijk 'van fatsoen als de roef van een Boeyer' (Blauw, 1623, II, p. 11).

De meeste van deze namen hebben alleen onder zeelieden en op kaarten van niet-Skandinavische oorsprong gefunctioneerd. Slechts enkele zijn ook in de inheemse

namenvoorraad opgenomen. Een voorbeeld daarvan is de plaatsnaam Hirtshals in Jutland. Het aardige van deze naam is, dat een Deense bron uit 1585 hem reeds als 'zeemansnaam' bestempelt. Op de kaart van Denemarken van Marcus Jordan lezen we immers 'Promontorium Hornsnis a nautis dicitur hertzhals' [Kaap Hornsnæs wordt door zeelieden Hirtshals genoemd] (Bramsen, 1952, fig. 36). Hirtshals betekent 'hertehals', wat er op duidt dat we hier met een vergelijkingsnaam te doen hebben. Alleen hebben de zeelui bij de naamvorming niet aan de hals van een hert, maar aan die van een paard gedacht. Een 'hertehals' is namelijk een opvallend soort vergroeiing aan een paardehals. De kust bij Hirtshals, die wel werd omschreven als 'een langen slichten [= platte] bergh' (Haeyen, 1585, p. 54), deed daar kennelijk aan denken. Dat moet ook het geval geweest zijn bij het eilandje Hartsö aan de oostkust van Zweden, dat op Nederlandse kaarten eveneens *Hartshals* of *Hertshals* heet (Waghenaer, 1592, p. 127 en kaart. p. 126).⁹

Op grond van de vormen waarin de namen Hirtshals en Hartshals/Hertshals overgeleverd zijn, moeten wij aannemen, dat zij door Nederduitse zeelieden gegeven zijn. We kunnen echter ook twee namen aanwijzen die van onmiskenbaar Nederlandse afkomst zijn, te weten *Ska-gerrak* en *Kattegat*. *Rak* 'recht vaarwater' was een woord dat alleen in het Nederlands voorkwam en dus moet de naam *Skagerrak* door Nederlandse zeelieden gegeven

zijn. Hij verschijnt voor het eerst op een kaart van Blaeu uit 1608.¹⁰ Aanvankelijk werd er de vaarroute tussen Skagen en de ingang van de Sont mee aangeduid. In de loop van de zeventiende eeuw is hij evenwel naar het noordwesten verdrongen om daar als naam te dienen voor de zee tussen Denemarken en Noorwegen. In zijn plaats is een andere Nederlandse naam gekomen, *Kattegat*. Een 'kattegat' was zowel in het Nederduits als het Nederlands een opening in een deur om de kat door te laten, een nauwe doorgang in het algemeen, een smalle vaart of een een moeilijk vaarwater. Dat de naam *Kattegat* inderdaad van Nederlandse oorsprong is, weten we uit een opmerking van de Duitse kartograaf in Deense dienst, Johannes Mejer, die op een van zijn kaarten uit 1658-1660 schrijft: 'Sinus Codanus vel Das Katte gatt von den niederländern also genandt' (cursive-ring R.R.) (Mejer I, 1942, kaart XXVIII).

Conclusie

Als we de belangrijkste punten trachten samen te vatten van wat we hier besproken hebben, dan kunnen we vaststellen dat de Nederlanders in de loop van de zestiende eeuw de kusten van heel Skandinavië in kaart gebracht hebben. De omvang en de vorm waarin het namenmateriaal overgeleverd is, heeft ons iets kunnen vertellen over de contacten die er tussen kartografen en hun informanten enerzijds en de lokale namegebruikers anderzijds bestaan hebben. Bovendien is het mogelijk gebleken aan de hand van bepaalde namen en naamsvormen het Nederlandse element in de litorale toponymie van Skandinavië nader te bepalen en op die manier iets meer inzicht te krijgen in de bronnen van de maritieme kartografie van dat gebied. Een laatste conclusie moet dan ook luiden, dat het geen kwaad kan als de beoefenaren van kartografie en toponymie - ook in historische vragen - af en toe eens bij elkaar te rade gaan.

NOTEN

1. Dit artikel berust in hoofdzaak op Rentenaar, 1986, Rentenaar, 1986a en Rentenaar, 1988.
2. Nørlund I, 1942, p. 1-20. Bramsen, 1952, p. 26-34. Lang, 1986, p. 14-18. Hoem, 1986, p. 58-60.
3. Lang, 1986.
4. Nørlund I, 1942, kaart 14. Lang, 1986, p. 36-39.
5. Helaas bevat de lijst met transcripties in Lang, 1986, p. 101-108, vrij veel onnauwkeurigheden.
6. Zandvliet, 1985, p. 21-107, 178-179.
7. Damsteegt, 1942, p. 72-77.
8. Rentenaar, 1986, p. 232-234.
9. Damsteegt, 1942, p. 132, identificeert Hertshals met Harstena, maar dat lijkt mij onjuist.
10. Van der Meulen, 1919, p. 113-132. Knudsen, 1920, p. 398-407.

SUMMARY

Nautical charts and place-names: Dutch cartographers and the toponymy of the coasts of Scandinavia in the seventeenth century.

Little attention has hitherto been paid to the role played by place-names in historical cartography. This is in spite of the fact that names cannot only throw light on the sources employed

by the cartographer but they can also reveal whether or not there is a relationship between the charts being studied. Conversely, the charts have often had an influence on the illustrated by the way in which the litoral toponyms of Scandinavia have been treated by the earliest nautical cartographers in Holland. By the term 'litoral toponyms' is understood names of localities along the coast of in the sea off the coast. Information about the coasts of Scandinavia was for centuries transmitted by word of mouth alone. It was not until the beginning of the sixteenth century that the earliest printed nautical charts began to appear. It would seem that there was a certain reluctance among seamen to make use of such charts. In addition, the earliest rutters would only seem to have described sailing routes along the coasts of southern Scandinavia. In the course of the sixteenth century, however, the whole of the coastline was charted.

It is revealed not only by their descriptions but also by the forms taken by the names that cartographers such as Cornelis Anthonisz, Goeyvaert Willemsen van Hollesloot, Adriaen Gerritsz and Lucas Jansz Waghenaer must themselves have travelled to Scandinavia to get hold of the relevant information. It can also be seen that the anonymous seamen who were their informants must sometimes have known more than one name for the individual localities. On the basis of the presence of certain dialect features, it has also been possible to determine that some of the name-forms have been transmitted by Dutch name-users rather than by, for example, Low German ones. The Dutch seamen often adapted the Scandinavian names to name-types that were familiar to them from the coast of their homeland. By means of an analysis of such adaptations it has sometimes been possible to locate so-called lost toponyms. It can also be seen from the oldest nautical charts that the Dutch seamen have also themselves created some names in Scandinavia. Among the most well-known examples of this are *Skagerrak* and *Kattegat*.

BRONNEN EN LITERATUUR

- Adriaen Gerritsz, 1588 = Adriaen Gerritsz: *De Zeevaert*. Amstelredam, 1588.
- Blaeu, 1608 = [Blaeu], Willem Iansz: *Het Licht der Zee-vaert*. Amsterdam, 1608.
- Blaeu, 1623 = Blaeu, Willem Iansz: *Zeespiegel*. Amsterdam, 1623.
- Bramsen, 1952 = Bramsen, B.: *Gamle Danmarkskort*. København, 1952.
- [Cornelis Anthonisz], 1558, = [Cornelis Anthonisz]: *Onderwijsinge vander zee*. [Amstelredam], 1558. Ongepagineerd.
- Damsteegt, 1942 = Damsteegt, B.C.: *Nieuwe Spiegel der Zeevaart; Nederlandse namen op zeekaarten uit de 16e en 17e eeuw*. Amsterdam, 1942.
- Hoem, 1986 = Hoem, A.I.: *Norge på gamle kort*. 1986.
- Haeyen, 1585 = Haeyen, Aelbert: *Amstelredamsche Zee-kaerten*. Leyden, 1585.
- Van Hollesloot, 1594 = Hollesloot, Goeyvaert Willemsen van: *Die Caerte vande Oost end West Zee*. Harlingen, 1594³.
- K 1543 (kopie Tramezini 1558) - Cornelis Anthonisz: *Caerte van oostlant*, 1543 (kopie door M. Tramezini). Venetië, 1558.
- Van Keulen, 1728 = Keulen, Gerard van Keulen: *De Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel*. Amsterdam, 1728.
- Knudsen, 1920 = Knudsen, J.: *Holla ndsk indflydelse paa Navngivningen i Farvandene omkring Danmark*, in: *Historisk Tidsskrift* 9. R.I., 1920, p. 398-420.
- L 1532 = *De Kaert vander zee van Jan Seuerszoon*, 1532. udg. J. Knudsen. København - 's Gravenhage, 1914.
- L 1541 = *Dit is die Caerte van der zee: om Oost ende West te zeylen*, 1541; Réimpression. Leide, 1885.
- L 1558 = Hier beghint die Caerte van die Oosterse See, in:

[Cornelis Anthonisz]: *Onderwijsinge vander zee*. [Aemstelredam], 1558.
 L 1566 = *Het Leeskaartboek van Wisbuy, 1566*. udg. J. Knudsen. København, 1920.
 Lang, 1986 = Lang, A.W.: Die 'Caerte van oostlant' des Cornelis Anthonisz. 1543. Hamburg, 1986.
 Mejer, 1942 = Nørlund, N.E.: Johannes Meijers Kort over det danske Rige. København, 1942. 3 dln.
 Van der Meulen, 1919 = Meulen, R. van der: Over den Nederlandschen oorsprong der aardrijkskundige namen Skagerrak en Kattegat, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 38, 1919, p. 113-132.
 Nørlund I, 1942, = Nørlund, N.E.: Danmarks Kortlægning, I. København, 1942.
 Rentenaar, 1986 = Rentenaar, R.: *Danske stednaame på*

gamle nederlandske søkort, in: *Mange bække små; Til John Kousgård Sørensen*. København, 1986, p. 215-237.
 Rentenaar, 1986a = Rentenaar, R.: Wat heet...? Skagerrak en Kattegat, in: *Onze Taal* 55, 1986, p. 52-53.
 Rentenaar, 1988 = Rentenaar, R.: Nordiske litorale toponym på nederlandske søkort, in: *Stadnamn i Kystkulturen*, 1988 (in druk).
 Waghenae, 1584-1585 = Waghenae, Lucas Jansz: *Spiegel der Zeevaerdt*. Leyden, 1584-1585. I-II.
 Waghenae, 1592 = Waghenae, Lucas Jansz: *Thresoor der Zeevaart*. Leyden 1592.
 Waghenae, 1598 = Waghenae, Lucas Jansz: *Enchuyser Zeecaert-boeck*. Amstelredam, 1598.
 Zandvliet, 1985 = Zandvliet, K.: *De groote waereld in 't klein geschildert*. Alphen aan den Rijn, 1985.

Besprekingen

Cartografie en politiek in het België van de 19e eeuw
 / Marcel Watelet. - Brussel: Cultureel departement van het Gemeentekrediet van België, 1987. - 274 blz.: ill. - ISBN 90-5066-030-4; BFr. 1950 (te bestellen door overschrijving van dit bedrag op P.C.R. van Verkoopkantoor 000-2005826-60, Ministerie van Openbare Werken, Brussel, met vermelding van 'Cartografie M.O.W. 150 jaar'. - Ook verschenen in het Frans onder de titel: *Cartographie et politique dans la Belgique du XIXe siècle*.

Jubilea geven dikwijls aanleiding tot de uitgave van prachtige boeken. Zo ook in dit geval: het 150-jarig bestaan van het Ministerie van Openbare Werken in België. Heel belangrijk hierbij was de recente ontdekking van de grote kaartenverzameling (ca 15.000 kaarten) die heeft toebehoord aan de eerste minister van Openbare Werken, Jean-Baptiste Nothomb (1805-1881) welke deels in Oost- en deels in West-Berlijn wordt bewaard. Het onderzoek van Marcel Watelet ('wetenschappelijk vorser aan de Université Catholique de Louvain') naar de kaarten en de persoon van Nothomb heeft een publikatie opgeleverd die een indrukwekkend beeld geeft van negentiende eeuwse kartografie. Niettegenstaande zijn geheel andere opleidingsachtergrond (rechten-studie aan de Universiteit van Luik) ontwikkelde Nothomb een grote passie voor kaarten die duidelijk naar voren kwam toen hij van 1837-1840 minister van Openbare Werken was. In deze korte periode bracht hij een sterke uitbreiding van het verkeersnet in België tot stand. Met name de aanleg van spoorwegen en bouw van stations had zijn grote aandacht. Bij zijn aftreden in 1840 omvatte het net meer dan 300 km spoorwegen, waarvan 230 km werd aangelegd tijdens zijn ministerschap. In ons land ging dat veel trager van start: de eerste spoorweg (Amsterdam-Haarlem) kwam er pas in 1839. Bij de politieke debatten werden door Nothomb altijd kaarten ter tafel gebracht die de voorgenomen plannen van het ministerie moesten verduidelijken. Het is begrijpelijk dat in het boek vooral het accent ligt op de kaarten uit deze periode, hoewel zijn verzameling ook vele andere kaarten uit vroegere en latere periode bevat.

Als minister van Openbare Werken heeft Nothomb samen met de ingenieurs van zijn departement en in nauwe samenwerking met het Établissement Géographique te Brussel, onder leiding van Ph. Vandermaelen (met wie hij persoonlijk bevriend was) een krachtige impuls gegeven aan de kartografie in België. Ik wil hier opmerken dat de Belgen toen niet meer de beschikking hadden over de topografische kaarten 1:25.000 van de Militaire Verkenningen (deze dienst stond onder leiding van Van Gorkum; met als standplaats Gent). Deze karteringen waren gereedgekomen in de periode 1815-1830 (in het boek zijn en-

kele details afgebeeld, maar is verder weinig over deze belangrijke en zeer gedetailleerde kaarten gezegd). Als gevolg van de Belgische Opstand in 1830 en de onafhankelijkheidsverklaring waren deze kaarten namelijk naar Leiden overgebracht. Thans berusten ze sinds enige jaren op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Ik vraag mij af of deze kaarten die voor de Belgen grote waarde hebben voor de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis nu eindelijk niet eens teruggegeven zouden moeten worden! Vandermaelen was dus aanvankelijk genoodzaakt bij de vervaardiging van zijn kaarten terug te grijpen op de kartering van Ferraris uit de jaren zeventig van de 18de eeuw.

De kaarten die in de verzameling Nothomb aanwezig zijn en geen rechtstreeks verband houden met de periode dat hij minister van Openbare Werken was, werden door Nothomb aangekocht of heeft hij door schenking verkregen. Het betreffen zowel oude als toentertijd nieuwe kaarten, niet uitsluitend België betreffend, maar ook van landen en steden in Europa die verband houden met zijn grote historische, topografische en geopolitieke belangstelling. Ze werden veelal aangeschaft op de talrijke diplomatieke en toeristische reizen door Europa die hij maakte. Veel kaarten bevatten aantekeningen van hem over reisroutes, actuele en historische feiten enzovoort. In het laatste gedeelte van het boek is hier aandacht aan geschonken. Van Nederland zijn onder meer kaarten van Walcheren, Zeeuws-Vlaanderen, Maastricht e.o., 's-Hertogenbosch e.o. en Rotterdam afgebeeld. Dat de kaartenverzameling Nothomb in Berlijn is te vinden, wekt in eerste instantie verbazing, maar niet meer wanneer men weet dat Nothomb van 1845 tot aan zijn dood in 1881 'gevolmachtigd minister' ('Belgische Gesandte') te Berlijn was. Aanvankelijk woonde hij in de stad, maar vanaf 1851 op het door hem gekochte landgoed Kunnersdorf (in 1852 werd hij door de koning in de adelstand verheven en mocht hij zich Baron noemen). Naast zijn diplomatieke werkzaamheden hield hij zich bezig met wetenschappelijk onderzoek op historisch en geopolitiek terrein en was hij dikwijls te vinden op de Königliche Bibliothek te Berlijn. Als dank voor de geboden gastvrijheid werd zijn immense verzameling kaarten bij zijn overlijden aan deze instelling geschonken. Bismarck en Keizer Wilhelm werden er van in kennis gesteld. Helaas is er nooit een catalogus van de collectie gemaakt en zijn er in de loop der tijden kaarten uit verdwenen. Veel schade heeft de verzameling geleden met de val van het Derde Rijk. In 1945 werden de kaarten over verschillende plaatsen verspreid. Uiteindelijk belandde een deel van de verzameling in Oost-Berlijn in de Deutsche Staatsbibliothek en een deel in West-Berlijn in de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz.

Het was voor Watelet uiterst moeilijk om in deze situatie een

goed zicht op de verzameling te krijgen, maar zijn 'heen en weer geloop' van Oost- naar West-Berlijn is niet voor niets geweest. Hij weet de lezer mee te slepen in zijn enthousiasme en voor het eerst is nu licht geworpen op deze belangrijke verzameling en zijn een 100-tal kaarten (soms als geheel, soms in een fragment) op voorbeeldige wijze gereproduceerd. Naast deze kaarten uit de verzameling Nothomb zijn ook nog bijna 100 andere kaarten en enkele satellietfoto's afgebeeld. Alle illustraties zijn in kleur! Het enige minpunt van deze publikatie is, dat de geboden informatie soms tamelijk fragmentarisch is en de tekst nogal wat herhalingen bevat. Ook vind ik het ontbreken van een personenregister een gemis.

Zoals dat zo vaak gaat, nieuwe publikaties brengen je er toe weer eens oudere ter hand te nemen: de verzameling Nothomb deed mij sterk denken aan die van Ackersdijck (eigendom van de Universiteitsbibliotheek Utrecht, in bruikleen aanwezig op het Geografisch Instituut te Utrecht. Ook Professor Mr. Jan Ackersdijck (1790-1861) schafte zich zo veel mogelijk kaarten aan gedurende de talloze reizen die hij maakte naar alle uithoeken van Europa. Tot mijn verrassing las ik in de inleiding van de in 1975 in druk uitgegeven catalogus dat Ackersdijck voordat hij hoogleraar te Utrecht werd van 1825-1830 als hoogleraar verbonden was aan de Universiteit van Luik om onderwijs te geven in de staathuishoudkunde. Nothomb, die van oktober 1822 tot augustus 1826 te Luik studeerde, zal dus bij hem college gelopen hebben. Heeft deze leermeester de liefde voor kaarten wakker gemaakt en hem tot verzamelen aangezet?

Marijke Donkersloot-de Vrij

Admissies als landmeter in Nederland voor 1811: Bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde en haar toepassing in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouwkunde / onder redactie van E. Muller en K. Zandvliet; Met bijdragen van W.A. van Ham. . . [et. al.]. - Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1987. - 302 blz.: ill. - ISBN 90-6469-575-X; prijs f 75,-.

Een uitnodiging om dit boek ter hand te nemen, wordt zeker niet geleverd door de titel. Nee, het is de prachtige uitvoering van de omslag, die onze nieuwsgierigheid prikkelt. En daaraan doet het ontbreken van de accenten op de o's niets af. In het voorwoord memoreert prof. dr. H.A.M. Snelders, dat het boek meer is geworden dan een inventaris van landmeters. 'Het zal niet alleen landmeters interesseren maar allen die belangstelling hebben voor kartografie en vesting- en waterbouwkunde zullen er met genoegen gebruik van kunnen maken'. Dit laatste bevestigt, dat het hier gaat om een wetenschappelijk naslagwerk, hetgeen ons bijna weerhoudt om verder te lezen. Ook de inleiding (verantwoording en gebruik) remt ons eerder af dan dat het ons inspireert om door te lezen. Wat te denken van een zin als: 'Ook toen de wetenschap vorderde en de kundigheden veelzijdiger werden, bleef de admissie een criterium dat algemeen nagestreefd werd, ook al was de inhoudelijke waarde ervan nogal beperkt gebleven vergeleken met wat er omging in de maatschappij'. Daarom maar snel verder op bladzijde 5: Historisch overzicht. In heldere bewoordingen wordt het ontstaan van het beroep van landmeter geschetst. De eerste aanwezigheid van landmeters wordt verondersteld te zijn geweest bij het uitzetten van rechte lijnen van 1 à 1½ km, zoals bijvoorbeeld bij de ontginning van Jutphaas in het midden van de elfde eeuw. Als men kon rekenen (aanvankelijk met Romeinse cijfers), dan behoorde men tot de intelligentsia en het vermoeden wordt uitgesproken, dat reeds vóór 1300 de landmeter een algemeen erkende en gewaardeerde functionaris was: bij het inmeten van erfafscheidingen, bepalen van kabel- en perceelsgrootte (dit ter vaststelling van de lasten), bij de verhoefslag van dijken, bij het verdelen van land en bij het oplossen van conflicten over land en over grenzen. In dat licht is het niet zo vreemd, dat het landmetersambt zich naar analogie van het notarisambt ontwikkelde. Van een verplichting of

gebruik, zoals bij de notarissen, om protocollen met minuutakten en/of kaarten te zijner tijd bij de gewestelijke autoriteiten in te leveren, is bij de landmeters helaas nauwelijks sprake geweest. Hoe men aanvankelijk 'gezworen landmeter' werd is niet zo duidelijk, aldus de schrijvers, maar wel is bekend dat bijvoorbeeld in 1598 de Staten van Holland het optreden van niet-geadmitteerde landmeters verbood.

Interessant om te lezen is ook uit wat voor opgaven de examens bestonden die aspirant landmeters moesten afleggen rond 1600. Uitvoerig wordt tenslotte ingegaan op alle soorten opleidingen variërend van praktijkonderwijs door geestelijken in de late Middeleeuwen tot en met opleidingen aan universiteiten en beroepsopleidingen bij waterschappen en aannemers. De schrijvers stellen zichzelf de vraag of de admissie als landmeter wellicht door vele timmerlieden en metselaars gezien werd als een erkend examen in de wiskunde. Enigszins verwarrend zijn de geschetste technische ontwikkelingen. De getoonde voorbeelden van meetkundige grondslagen geven niet de duidelijke ontwikkeling aan die wordt gesuggereerd. De plaatjes staan niet in de goede volgorde en de conclusie dat uit de voorbeelden blijkt dat Snellius zijn tijd ver vooruit was, maakt het voor de lezer helemaal onbegrijpelijk. Erg goed leesbaar zijn de paragrafen over positie en status van de landmeetkunde: wetenschap of kunde, de invloed van het Latijn, de opkomst van het Frans als wetenschappelijke voertaal en de bureaucratisering met meer technische ambtenaren. De periode 1795-1811 (begin kadastrale metingen) wordt tot slot afzonderlijk behandeld. Hierin wordt heel duidelijk de op en neer gaande visie op de landmeetkunde en de beoefenaren daarvan geschetst, uitmondend in de situatie tijdens het bestaan van het Hollandse kadaster (1806-1811).

De landmetersadmissies worden vervolgens per gewest behandeld. Dit is een logische keus, omdat de landmeters doorgaans, om in het openbaar te kunnen functioneren, geadmitteerd dienden te worden door het Hof van het betreffende gewest, Gedeputeerde Staten of de stedelijke autoriteiten (zoals in Groningen). In totaal zijn, wat betreft de gewesten, 2605 landmetersadmissies teruggevonden, waarvan verreweg de meeste (1132) in Holland. In de chronologische lijsten worden per gewest de persoonsnamen met woonplaats en admissiegegevens vermeld. Enigszins storend is wel, dat de lijsten niet een identieke opmaak hebben. In sommige zijn admissiedatum en beëdigingsdatum opgenomen, in andere alleen de admissiedatum. Voor Utrecht wordt de zogenaamde 'commissiedatum' vermeld. In sommige lijsten wordt de term 'vindplaats', in andere de term 'bronvermelding' gehanteerd. Een speciale kolom voor 'opmerkingen' blijkt te ontbreken bij Groningen en Holland.

In een drietal bijlagen zijn verder opgenomen:

- de militaire ingenieurs in dienst van de Republiek (1585-1701)
- de landmeters van de Verenigde Oostindische Compagnie (1690-1791)
- de landmeters en civiele verificateurs, aangesteld bij de verponding (1806-1811).

De laatste 55 bladzijden van dit, 302 pagina's tellende boekwerk, is een alfabetische index op persoonsnamen. Hierin wordt met codes, zoals bijvoorbeeld Br 139, verwezen naar de, in dit voorbeeld 139e van de lijst geadmitteerden in Staat Brabant. Lastig is wel, dat vervolgens dan eerst de inhoudsopgave moet worden geraadpleegd om op de juiste pagina te komen. Onduidelijk blijft wat de nummers van combinaties als B 81 voorstellen.

Ondanks de genoemde tekortkomingen is het boek zondermeer indrukwekkend vanwege het grote aantal en de zorgvuldigheid waarmee de gegevens zijn verzameld. Het is echter niet de inventarisatie maar 'het verhaal er omheen' dat dit boek voor een groter publiek aantrekkelijk maakt. De 'te wetenschappelijke' titel doet, mijns inziens, het boek tekort.

ir. Peter Mekenkamp

Leeskabinet. Grepen uit de geschiedenis en de boekerij van het Rotterdamsch Leeskabinet 1859-1984 / [J. Spoelder, voorzitter van de redactiecommissie]. - Leiden: E.J. Brill, 1984. - 192 blz. f 34,50.

Catalogus van de oude drukken van het Rotterdamsch Leeskabinet / I.W. Wildenberg. - Rotterdam: Rotterdamsch Leeskabinet, 1988. - 365 blz. ISBN 90-70874-08-3. f 45,-.

(de publikaties zijn verkrijgbaar bij het Rotterdamsch Leeskabinet, Burgemeester Oudlaan 50, 3000 DR Rotterdam)

Beide publikaties zijn voor kaarthistorici van belang in verband met de collectie kaarten en atlassen die er in ter sprake komt. Het Rotterdamsch Leeskabinet, gesticht in 1859, is sinds 1971 gevestigd in het complex Woudenstein van de Erasmus Universiteit, waar behalve de eigen leden, alle leden van de universitaire gemeenschap van de collectie gebruik kunnen maken. E. Bos-Rietdijk geeft in een afzonderlijk artikel in de eerste publikatie een beknopt en verhelderend overzicht van de karto-

grafische collectie, waarin tot uiting komt wat de waarde van de verschillende atlassen en kaarten is en welke de topstukken zijn. Wat dat laatste betreft zijn dat volgens haar: de 9-delige *Grooten Atlas*, de 6-delige *Toonneel des Aerdrycs* en het *Stedenboek* van de Noordelijke Nederlanden van Joan Blaeu, de *Zee-Fakkell* van Gerard van Keulen uit 1726 (niet voorkomend in *Atlantes Neerlandici*) en de in 1827 door Philippe Vandermaelen in Brussel gepubliceerde *Atlas Universel de Geographie, physique, statistique et minéralogique*. Het accent van de verzameling ligt op de 19de en vroege 20ste eeuw, die niet wordt beschreven in de tweede publikatie (de catalogus) die maar tot 1800 gaat. Daarin zijn slechts de oude atlassen en helaas niet de losse kaarten beschreven. Hoewel er nu nog geen gedrukt overzicht is van de gehele kartografische collectie, is het begin gemaakt. Wellicht besluit men dat in de toekomst nog te doen. Er is behoefte aan gedrukte catalogi van kaartenverzamelingen!

Marijke Donkersloot - de Vrij

Varia Cartographica

Inzendingen van deze rubriek zenden aan drs. E. Fleurbaay, Keizersgracht 570, 1017 EM Amsterdam.

Verslag studiedag Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie te Rhenen

Op 4 juni 1988 werd in het stadhuis van Rhenen een studiedag gehouden. Het onderwerp was *De Gelderse Vallei, geschiedenis en kartografie*. Voor in totaal 55 belangstellenden werden na een korte inleiding door Professor Dr. G. Schilder in totaal vijf voordrachten gehouden.

Als eerste hield Dr. H.P. Deys een lezing over zijn onderzoek naar de kartografie van de Gelderse Vallei. In zijn lezing ging hij onder andere in op de begrenzing van de Vallei - tussen Rijn en IJsselmeer, en tussen Veluwe en Utrechtse heuvelrug - Een tweede grove afbakening is: dat gebied dat onder water zou lopen indien de Rijn dijk aan de zuidzijde van de vallei zou doorbreken. Hiermee gaf Deys een opstapje naar het ter sprake brengen van de 'overstromingsgevoeligheid' van het gebied. Meerdere malen heeft het gebied onder water gestaan.

Vervolgens deed hij verslag van zijn minutieuze onderzoek van het bewaarde kaartmateriaal van de vallei. Veel archieven werden geraadpleegd om ontwerpers van tot voor kort nog onbekende kaarten te identificeren en kaarten (nauwkeuriger) te kunnen dateren. Van veel kaarten werden dia's getoond. Zijn onderzoek mondde uit in een gedegen boek over de Gelderse Vallei waarvan het eerste exemplaar na afloop van de studiedag aan de Commissaris van de Koningin te Utrecht, Jhr. drs. P.A.C. Beelaerts van Blokland werd aangeboden.

De tweede lezing werd gehouden door Ir. W.G. van de Westerlingh. Hij behandelde de vallei met als startpunt de bodemkaart 1:50.000. Het was een invalshoek die voor menig studiedagbezoeker vrijwel onbekend was. Hij pleitte voor het gebruik van met name de bodemkaart, maar ook de geologische kaart bij het interpreteren van oud kaartmateriaal. Plaatsen als Wageningen en Rhenen zijn van oorsprong agrarische

nederzettingen. De oudste bewoners moesten kiezen waar zij hun huizen bouwden, hun vee weidden en waar zij hun producten verbouwden. De keuzemogelijkheden die geboden werden waren: op de hellingen van de zuidwestelijke uitlopers van de Veluwe, respectievelijk zuidoostelijke van de Utrechtse heuvelrug, dan wel in de vallei zelf. In feite was de bodem in de vallei het meest vruchtbaar. Tegelijkertijd was deze veel natter dan die van de hoger gelegen delen. Bovendien waren de kansen op misoogsten als gevolg van overstromingen na een Rijn dijkdoorbraak altijd aanwezig. De oudste kernen van de nederzettingen en de akkers van deze bewoners liggen dan ook op de hellingen van de ruggen. Het vee kreeg gelegenheid tot grazen in de lager gelegen vallei. Om op de hellingen, ondanks de niet optimale vruchtbaarheid, toch een voldoende opbrengst te verkrijgen diende er bemest te worden. Hiervoor werd veen uit vallei weggegraven. De plaatsnaam Veenendaal vindt hierin zijn oorsprong. Dit had twee gevolgen. Het eerste had een bodemkundig gevolg, immers door het opbrengen van het veen werden de akkers steeds verder verhoogd. Een tweede gevolg was dat het relatief hooggelegen veen, dat een waterkerende bescherming bood in het geval dat de Rijn dijk doorbrak, langzaam maar zeker steeds verder weggegraven werd. Hierdoor werd de overstromingsgevoeligheid van de vallei als geheel steeds groter. Een direct gevolg hiervan was dat het Rijnwater in 1555 tot voor de poorten van Amersfoort kon komen staan.

De derde voordracht werd gehouden door Drs. A.C. van Grootheest. Hij behandelde enkele aspecten van de (kartografische) geschiedenis van het gebied van 'Kraats en Binnenveld'. Hieronder wordt verstaan de streek die grofweg omsloten wordt door de plaatsen Ede, Rhenen, Wageningen en Veenendaal. In het gebied heeft eeuwenlang onduidelijkheid bestaan, c.q. werd strijd gevoerd, over de afbakening van gren-

zen. Onder andere werd op het terrein van de waterbeheersing binnen het gebied, door verschillende waterschaps-, gemeent- en provinciale besturen flink geruzied. Het feit dat zowel de toponiemen 'Kraats' en 'Binnenveld', als de intekening van de grenzen van het gebied op veel kaarten in vroeger eeuwen regelmatig ontbraken, heeft hieraan beslist bijgedragen. Pas in 1799 werd de organisatie van de waterhuishouding in het gebied, naar Frans voorbeeld, definitief geregeld. Een beeld van een oude waterstaatkundige indeling wordt gegeven in een polderatlas uit 1753. Hiervan zijn de kaarten door de gebroeders Beyerinck op perkament getekend. Deze atlas wordt bewaard in het Gemeentearchief te Wageningen. In de periode van 28 mei tot 22 juni was hij te zien op de tentoonstelling 'Gelderland in Kaart, 400 jaar landkaarten van Gelderland, de Veluwe en de omgeving van Veenendaal', die gehouden werd in theater 'De Lampegiet' te Veenendaal. Aan het eind van de voordracht werd duidelijk dat het oorspronkelijke karakter van het gebied in de nabije toekomst geheel verloren zal gaan, dit in het kader van ruilverkaveling en stadsuitbreidingen waarmee men druk doende is.

De vierde lezing werd gehouden door Drs. T. Stol. Hij haakte in op de problemen met betrekking tot de waterbeheersing die reeds door Van Grootheest signaleerd waren. Stol behandelde de begrippen 'waterkering' en 'waterlozing'. De eveneens al ter sprake gekomen veenafravingen leidden tot grote wateroverlast in het zuidelijke deel van de vallei. Ze noodzaakten tot het graven van afwateringskanalen. Hiervan is de Bisschop Davids Grift een voorbeeld. Alle problemen waren hiermee echter nog niet uit de wereld. De schippers die het veen in hun boten vervoerden waren gediend bij een zo hoog mogelijke waterstand in de griften en wensten de bouw van schutten of sluisen. De veengravers daarentegen hadden enkel last van het hoge water en pleitten voor een zo snel mogelijke afvoer van het water naar de Zuiderzee. Stol constateerde aan de hand van archiefmateriaal dat er in octrooien die verleend werden ten behoeve van het graven van de griften weliswaar gesproken wordt over het plaatsen van sluisen of schutten, maar dat niets bepaald werd ten aanzien van het onderhoud hiervan. Hierin lag de kiem tot een continu conflict. Een compromis werd geboden, c.q. afgedwongen door een soort gekoppelde verkoop. Indien de sluisen weggehaald zouden worden, waardoor de stad Wageningen een betere waterlozing in het vooruit werd gesteld, dan zouden de stedelingen garant staan voor het nodige onderhoud aan de Grebbedijk. Dit laatste was van belang voor de waterkering in het geval van een gevaarlijke hoge stand van het water in de Rijn. Nog vrij recentelijk werd een voorstel gedaan om het bestuur over de waterschapsbelangen onder te brengen in een Gelders en een Utrechts Waterschap. Hiermee zouden deze voor het gebied als geheel vermoedelijk niet optimaal worden. Immers de twee nieuw te vormen waterschappen zijn wederzijds afhankelijk van de prioriteiten die gesteld worden bij het buurtwaterschap.

Indien een oostelijke waterschap het water dat van de Veluwe de vallei instroomt niet goed verwerkt zijn de bewoners van het westelijke waterschap mede de dupe. Indien een westelijke waterschap de zorg voor de Grebbedijk niet optimaal regelt kan een oostelijke waterschap, ondanks het feit dat het hiervoor geen onderhoudsverantwoordelijkheid draagt, desastreuze gevolgen te dragen krijgen. Het is verheugend dat de Minister van Verkeer en Waterstaat enkele dagen voor de studiedag besloten bleek te hebben dat er in de nabije toekomst een waterschap voor de Gelderse Vallei als geheel zal komen.

De laatste voordracht werd gehouden door de heer J. Snee, voorzitter van de Stichting Menno van Coehoorn. Hij behandelde onder andere de vraag: Waarom heeft de Grebbelinie zo'n belangrijke rol gespeeld in de landsverdediging van de afgelopen 400 jaar. In 1579, toen bij de Unie van Utrecht Nederland als een collectieve staat op ging treden, werd het duidelijk dat een gemeenschappelijke landsverdediging noodzakelijk was. Er was echter in die jaren te weinig militair potentieel voorhanden om de lange grenzen te kunnen verdedigen tegen de Spaanse overheersers. Er moesten prioriteiten gesteld wor-

den. Gekozen werd onder andere voor de Grebbelinie als onderdeel in de verdedigingsgordel. De functie van de Vallei in de vorm van een waterlinie was overigens zeer discutabel. Een rapport uit 1807 meldde dat de Rijn slechts zelden voldoende water bevatte om de Vallei als geheel onder water te kunnen zetten. In de praktijk zou, nadat de Rijndijk doorgestoken zou zijn, het water in een tiental kommen in het landschap tussen Rhenen en de Zuiderzee stromen. Indien desondanks toch hiertoe besloten zou worden, moest vervolgens het accent in dit stukje regionale landsverdediging gelegd worden op de droge doorgangen aan weerszijden van deze kommen. Deze linie had zin zolang de oorlog op de grond gevoerd werd. Vanaf het moment dat vliegtuigen hun intrede in de oorlogsvoering deden had het onder water zetten van een gebied geen zin meer. Wel bleef de Grebbelinie zinvol vanwege de dekking die de heuvels boden. Het bestaan van de linie is zeker zinvol geweest. Snee betoogde dat sedert het jaar 1579 ons land dertien maal in oorlog was, en dat, voordat de vliegtuigen hun intrede deden, het slechts eenmaal aan de Fransen gelukte door de linie heen te breken en in Holland vaste voet aan de grond te krijgen. Het was jammer dat deze voordracht niet geïllustreerd werd met een aantal dia's.

Na afloop van de vijf lezingen was er gelegenheid tot het bezoeken van de tentoonstelling: 'Landkaarten van de Gelderse Vallei' in 'Het Rondeel', het Rhenense streekmuseum (te bezichtigen in de maanden juni en juli 1988; niet te verwarren met de eerder genoemde tentoonstelling te Veenendaal). Het was een zeer geslaagde dag. Gaarne wil ik de heer Deys zowel feliciteren met het boek dat hij schreef, alsmede bedanken voor de uitstekende organisatie van zowel de studiedag als de tentoonstelling.

Marc Hamelers.

Appingedam en regio in kaart gebracht

Op 12 november werd door burgemeester Ch. de Loor in museum Blankenstein de tentoonstelling geopend *Kaarten maken, vroeger en nu*.

De tentoonstelling geeft een beeld van heel verschillende kanten van het maken van kaarten.

Allereerst is er een overzicht van kaarten als artistieke grafische produkten van kartografen. Er zijn voorbeelden te zien van de 16de eeuw tot de Napoleontische tijd.

Uit de 19de en 20ste eeuw is materiaal van de Topografische Dienst in Emmen aanwezig. Zo is er de eerste luchtfoto van Appingedam (1932) te zien, alsmede de eerste stafkaart (TMK 1864), en de eerste kadastrale kaart (Jappé 1835). Speciaal aandacht verdienen de Krayenhoffkaarten van de noordelijke provincies en de kopergravureplaat van het landelijke driehoeksnet uit 1810. Ook het hedendaagse werk van de Topografische dienst wordt met foto's en teksten uit de doeken gedaan. Een groot deel van de ruimte is gebruikt voor een overzicht van de werkzaamheden van het Kadaster en de ontwikkelingen in de kartografie. Het Kadaster heeft dit deel van de expositie zelf verzorgd. In heldere teksten en prachtige foto's wordt geschetst hoe zij in de loop der tijd hun werk hebben gedaan.

Tenslotte is van het Geografisch Cartografisch Instituut van uitgeverij Wolters-Noordhoff materiaal verkregen over de samenstelling van hun befaamde atlassen. Er wordt ingegaan op de productie van de onlangs uitgegeven Provincieatlas van Groningen (schaal 1:25000) en de Kleine- en Grote Bosatlassen. Naast dit vele kaartmateriaal wordt ook uitgelegd hoe en met welke instrumenten iets in kaart werd gebracht. Oude sextanten, theodolieten, een 19de eeuwse meetketting en een winkelkruis uit dezelfde tijd zijn te bewonderen.

De tentoonstelling is tot 30 januari in museum Blankenstein te bezichtigen.

Openingstijden: di t/m vrij 13.00-17.00

za en zo 14.00-17.00

Archief Koeman en collecties Van Bracht en Van Nijntzen

Van enkele archieven c.q. collecties, die berusten bij de Afdeling Kaarten en Tekeningen van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en die van belang kunnen zijn voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland zijn sinds kort plaatsingslijsten beschikbaar, die door de heer N.P. van Egmond zijn vervaardigd:

- *Plaatsingslijst van het archief van prof. dr. ir. C. Koeman (over 1957-1985)*. - 6 blz. Dit archief bevat stukken over zijn opleiding, zijn werk als docent, wetenschappelijk onderzoek, het tot stand komen van publikaties en zijn bezigheden als redacteur van *Imago Mundi*.
- *Plaatsingslijst van de collectie van J.T.W. van Bracht, 1928-1987*. - 6 blz. Van Bracht was de drijvende kracht bij de totstandkoming van een eigen goed uitgeruste ruimte ten behoeve van de kaartenafdeling in het Algemeen Rijksarchief; de collectie omvat naast enige persoonlijke stukken voornamelijk stukken in verband met wetenschappelijk onderzoek.
- *Plaatsingslijst van een collectie atlasen, kaarten en literatuur afkomstig van G.C.M. van Nijntzen*. - 13 blz. Van Nijntzen verzamelde alles wat met kartografie te maken had; zijn collectie omvat een grote verscheidenheid aan kaarten, van waardevolle tot minder waardevolle, van bijzondere tot gewone.

Voor de verkrijgbaarheid van deze plaatsingslijsten en de toegankelijkheid van deze archieven en collecties contact opnemen met de kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief.

Vancouver Conference on Exploration and Discovery, 1992 / Call for Papers.

Simon Fraser University will host a conference on exploration and discovery on April 17-19, 1992 to commemorate the arrival of Captain George Vancouver on the Pacific coast of North America in 1792.

The conference will provide an opportunity for the presentation of new research on social, cultural, economic, scientific, technological, and literary aspects of exploration and discovery in the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries, with attention to all parts of the world but particularly to the North Pacific. Proposals for papers will be accepted up to September 15, 1989.

Conference advisors include Professor Barry Gough, Wilfrid Laurier University, Waterloo, Ontario; Dr. Alan Frost, Department of History, La Trobe University, Australia; Professor Christon Archer, University of Calgary; Professor Glydwr Williams, Queen Mary College, London; Professor Ben Finney, University of Hawaii at Manoa; Dr. Kerry Howe, The Australian National University; Professor Rüdiger Joppien, West Germany; Professor William Stanton, University of Pittsburgh and Dr. W. Kaye Lamb, Vancouver.

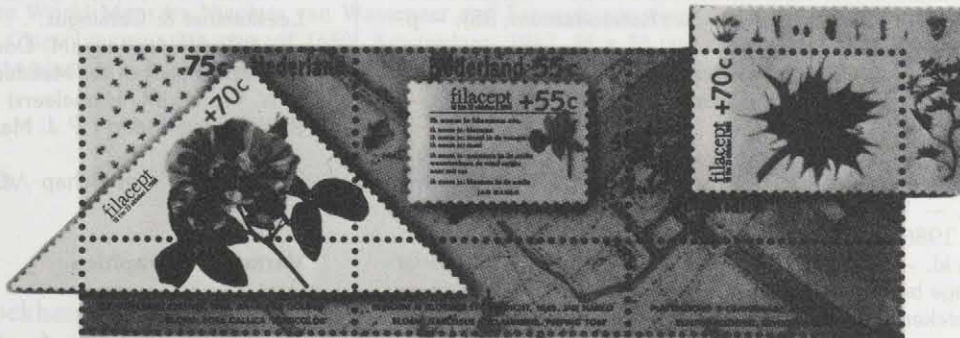
Those interested in participating should send summaries (100-200 words) of their prospective papers along with brief vitae to: The Director Vancouver Conference, Department of History, Simon Fraser University, Burnaby, British Columbia, Canada, V5A 1S6.

Oude kaarten op nieuwe Nederlandse postzegels

De Nederlandse PTT heeft dit jaar twee maal postzegels uitgegeven, waarop een afbeelding van een oude kaart te zien was. Op 23 februari 1988 verschenen drie zgn. FILACEPT-postzegels ter gelegenheid van de internationale postzegeltonstelling 'Holland Europa 88 FILACEPT', die van 18 tot en met 23 oktober in 's-Gravenhage gehouden werd. Op de openingsdatum van deze tentoonstelling volgde een blokje van deze drie postzegels, ontworpen door Rick Vermeulen. Elk van de drie zegels toont een bloem op een 'postzegel', die geplaatst is op een ondergrond, bestaande uit een oude plattegrond van 's-Gravenhage. Deze ondergrond, waar het ons om gaat, loopt over de drie postzegels door en op het blokje is er op de 'tabs' nog meer van te zien. De gebruikte plattegrond is een deel van het zgn. carton van de plattegrond van 's-Gravenhage door Jacob van Deventer in de atlas in Madrid. Men heeft echter geen foto uit Madrid laten komen, maar gebruik gemaakt van de lithografische kopie uit de uitgave van Martinus Nijhoff uit 1916-23. Dit is te zien aan het patroon van verticale lijnen in de groene en blauwe gedeelten (op de originele postzegels) en wordt veroorzaakt door het watermerk in het papier van de facsimile. Dit is natuurlijk geen bezwaar. Storender is een fout in de toelichting op het blokje, evenals in *Pro-fil* (nr. 48, okt. 1988) met

de Eerste-dag informatie. Hier staat dat de ondergrond een plattegrond van 's-Gravenhage anno 1270 is! Ik neem aan dat een slordig geschreven '5' en het weglaten van de omschrijving 'ca.' er debet aan is dat 'ca.' 1570' veranderde in 'anno 1270'. Ook het niet vermelden van de naam Jacob van Deventer vind ik een grote ommissie, te meer daar de overige elementen van het blokje postzegels uitgebreid beschreven wordt.

De tweede Nederlandse postzegel met een 'oude' kaart is uitgegeven op 30 augustus 1988 ter gelegenheid van 200 jaar Australië. De ontwerper van deze postzegel, Reynoud Homan, maakte een anachronistisch ontwerp. Een moderne kaart van Australië - inclusief de uit 1910 daterende grenzen van de deelstaten - is voorzien van de naam 'Nova Hollandia', die in 1817 vervangen is door Australia. Een kompasroos met acht koerslijnen en een zeilschip moeten de indruk van een oude kaart geven. De toelichting in *Pro-fil* (nr. 46, aug. 1988) getuigt van weinig kennis van de ontdekkingsgeschiedenis. De tekst vangt aan met 'De naam Australië komt al voor in een boek uit 1597. De Nederlander Wytfliet beschreef in zijn boek een nieuw ontdekte landstreek als 'Terra australis' (= Zuidland). De Nederlandse kapitein van het schip 'Duyfken' noemde echter de noordkust van het land dat hij rond 1606 bereikte: Nieuw-Holland (Nova Hollandia)'. Om een en ander recht te zetten: de term 'Terra australis' werd al gebruikt door Johann Schöner in het begin van de zestiende eeuw en later o.a. door

Internationale postzegeltonstelling Holland-Europa FILACEPT, 18 t/m 23 oktober 1988, Den Haag

Gerard Mercator; Cornelis Wytfliet beschreef in zijn *Descriptio Ptolemaicae Augmentum* (1597) wat er van dat zuidland in zijn tijd bekend was. Willem Jansz., schipper van het *Duyfken* beschouwde de door hem in 1606 ontdekte westkust van Cape York Peninsula als een deel van Nieuw Guinea. Toen men later de westkust van Australië waarnam noemde men dat 'Het Land van de Eendracht', naar het eerste schip. De benaming 'Nova Hollandia' komt pas voor na de reis van Abel Tasman in 1642/43.

Kortom: lof voor de PTT om ook aan oude kaarten aandacht te besteden bij de uitgifte van postzegels. Naar ik hoop zal dat in de toekomst nog vele malen plaatsvinden, maar dan eerst informatie inwinnen om fouten te voorkomen!

Peter van der Krogt

Abcoude e.o. in oude kaarten

Van 13 december tot en met 27 januari 1989 wordt een kleine expositie gehouden in het gemeentehuis te Abcoude onder de titel 'Abcoude en Baambrugge en omgeving in oude landkaarten'. De expositie is geheel samengesteld uit privébezit van enkele leden van de Historische Kring Abcoude-Baambrugge. De expositie is te bezichtigen tijdens de normale openingstijden van het gemeentehuis.

Rectificatie

In *Caert-Thresoor* 7 (1988) nr. 3 is op blz. 47 in de linkerkolom op regel 9 van onder iets misgegaan. Daar behoort te staan: 'Bergermeren, waarop een plattegrond van Alkmaar staat afgebeeld'. Adriaan Anthonisz., de vader'.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. J.W.H. Werner, Universiteitsbibliotheek, Postbus 19185 1000 GD Amsterdam.

KOEMAN, C.

Miscellanea cartographica / C. Koeman; ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. — Utrecht: Hes Publishers, 1988. — 540 p. — ISBN 9061941679. — f 125,—

OKHUIZEN, Edwin

Een overzicht van het Nederlands aandeel in de kartografie van Rusland tijdens de 16e-18e eeuw / Edwin Okhuizen. — Amsterdam, 1987. — 67 p., ill. — Doctoraalscriptie. — Werkgroep van het Rijksmuseum te Amsterdam en het Algemeen Rijksarchief te Den Haag ter voorbereiding van de tentoonstelling 'Uit de geschiedenis van de Nederlands-Russische betrekkingen (tot 1917)' te houden in het Rijksmuseum te Amsterdam en het Nationaal historisch museum te Moskou in het jaar 1989.

TERRA —

Terra Australis to Australia / edited by Glyndwr Williams and Alan Frost. — Melbourne: Oxford university press in association with the Australian academy of the humanities, 1988. — 242 p. — ISBN 0195549082 — Met o.a. New Holland: the Dutch discoveries / Günter Schilder. — p.83-116

WILDENBERG, I.W.

Catalogus van de oude drukken van het Rotterdamsch leeskabinet / samengesteld door I.W. Wildenberg. — Rotterdam: Rotterdamsch leeskabinet, 1988. — XVI, 365 p. — ISBN 90-70874-08-3. — f 45,—. — Het onderdeel X, aardrijkskunde (p. 195-212), bevat kaarten en atlassen. Literatuur bij deze catalogus: De cartografische collectie van het Rotterdams leeskabinet / E. Bos-Rietdijk. — In: *Grepen uit de geschiedenis en de boekerij van het Rotterdamsch leeskabinet 1859-1984*. — Leiden: E.J. Brill, 1984. — Historische publicaties Roterodamum; 35). — p. 86-92

Ontvangen publikaties buitenland

SCHULZ, Günter

Die ältesten Stadtpläne Berlins: 1652 bis 1757 / Günther Schulz. — Weinheim: Acta humaniora, VCH Verlagsgesellschaft, 1986. — 200 p., 90 ill. z/w en kl. — ISBD 3-527-17564-4. — DM 135,—. — Bevat uitvoerige beschrijving en inhoudsanalyse van 89 gedrukte en handgetekende kaarten. De oudst bekende kaart van Berlijn (1652) staat op naam van Johan Gregor Memhard en werd gedrukt bij Merian

INHOUD 7e jaargang 1988

Artikelen

AARDOOM, L., <i>Het Koninklijk Loo zo als hetzelfde zich bevond in den jaare 1806 en op andere kaarten</i>	1
BOON, P., <i>De kaarten van de Westfriese zeekeerende dijken uit 1638: een verkenning</i>	61
HAMELEERS, M., <i>Rijksuniversiteit Utrecht krijgt twaalfdelige Blaeu-atlas</i>	9
HARMS, H., <i>Postkaarten uit de Nederlanden</i>	41
MEURER, P.H., <i>De Covens & Mortier-uitgave van Al-lards Atlas Minor</i>	31
— — <i>De kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt (1568)</i>	52
RENTENAAR, R., <i>Zeekaarten en plaatsnamen: Hollandse kartografen en de toponymie van de Skandinavische kustgebieden in de zestiende en zeventiende eeuw</i>	68
SCHOLTE, M., <i>Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop III</i>	10
VLIET-MAK, E. van, <i>De kaartenverzameling in het gemeentearchief te Alkmaar</i>	47
WOLF, A., <i>Nieuws over de Ebstorfer Wereldkaart: Datering — Herkomst — Auteur</i>	21

Besprekingen

<i>Cartografie en politiek in het België van de 19e eeuw</i> / Marcel Watelet (M. Donkersloot-de Vrij)	75
<i>Admissies als landmeter voor 1811</i> / E. Muller en K. Zandvliet (P.G.M. Mekenkamp)	76
<i>Cartographical innovations</i> / ed. by Helen M. Wallis and Arthur H. Robinson (P. van der Krogt)	57
<i>Leeskabinet & Catalogus. . . Rotterdamsch Leeskabinet</i> / I.W. Wildenberg (M. Donkersloot-de Vrij)	18
<i>A Portulan atlas of the Mediterranean Sea</i> / intr. by John A. Wolter (M. Hameleers)	39
<i>Stadsplattegronden</i> / P.J. Margry [et.al.] (E.R.M. Taverne)	19
<i>Zeewezen en wetenschap</i> / C.A. Davids (K. Zandvliet)	39

Varia Cartographica

17, 35, 56, 77

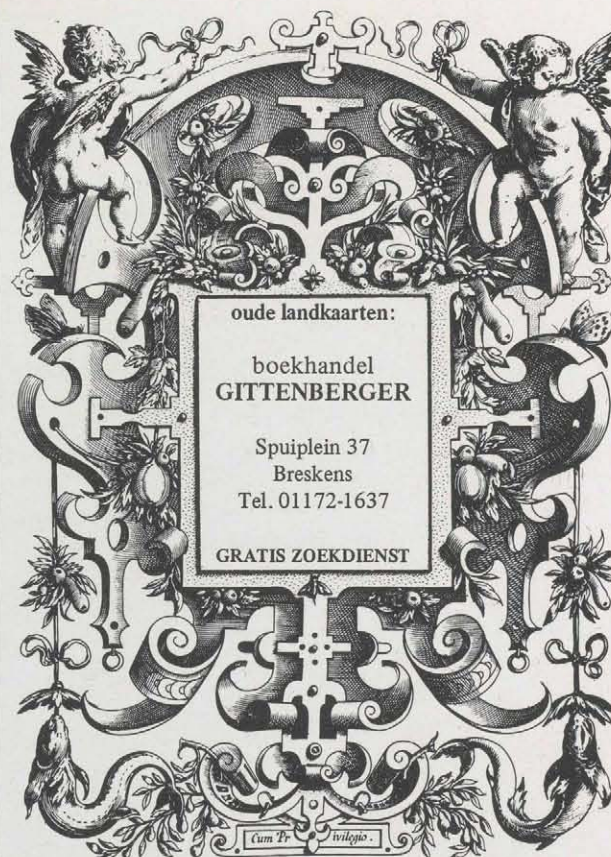
Nieuwe literatuur- en facsimile-uitgaven 20, 40, 59, 80
Ontvangen publikaties buitenland 40, 60, 80

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

Leverbaar
Announcing Volume VI of
C. Koeman's

ATLANTES NEERLANDICI

A bibliography of atlases
published in the Netherlands
between 1880 and 1940.

Also comprising a supplement to
Volumes I-V.

Prof. Dr. Ir. C. Koeman and H.J.A. Homan

Illustrations

: 44 illustrations of which four
in colour

Paper : Slightly tinted durable paper

Binding : Sturdily bound in full linen,
screen printing in two colours,
matching volumes I-V

Size : 318 x 242 mm

Price : f 250,—

Uitgeverij "Canaletto" Postbus 68 2400 AB
Alphen a/d Rijn

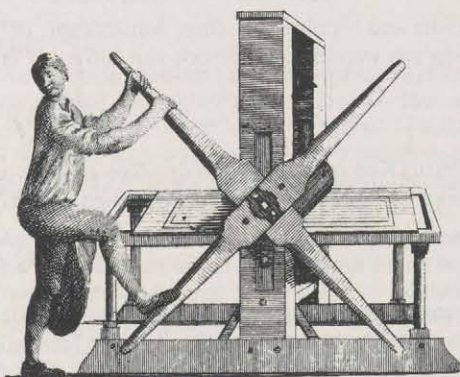

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.

Hanneke Winnubst
Tuinstraat 169
1015 PB Amsterdam
tel. 020-851689

THE MAP COLLECTOR

*The World's leading journal
for lovers of early maps*

- ★ Original articles by leading researchers
- ★ News of people and events in the map world
- ★ Current catalogue and publication listings
 - ★ Book Reviews
- ★ Letters from all parts of the globe
 - ★ Auction prices
- ★ Classified Advertisements

and much more . . .

Secure your copy now. Write to:

MAP COLLECTOR PUBLICATIONS (1982) Ltd.
48 High Street, Tring, Herts. HP23 5AE, England.
Telephone: (044 282) 4977.

UK subscription £23

All other countries £26

Published Quarterly

Editor: Valerie G. Scott

Associate Editor: Helen M. Wallis